般若波罗蜜多心经四种原译并心经添足

（注音本）

仁慧草堂编制

说 明

根据《乾隆大藏经》大乘般若部第 0017 部唐三藏法师玄奘译《般若波罗蜜多心经》、大乘般若部第 0016 部后秦三藏鸠摩罗什译《摩诃般若波罗蜜大明咒经》、宋元入藏诸大小乘经第 0930 部宋西天三藏朝奉大夫试光禄卿传法大师施护奉诏译《佛说圣佛母般若波罗蜜多经》及《高丽大藏经》宋续入藏经第 1285 部摩竭提国三藏沙门法月重译《普遍智藏般若波罗蜜多心经》原藏影印本校对注音。《心经添足》根据弘化社民国版《般若波罗蜜多心经添足》（明弘赞大师述）印本校对注音。句读及注音仅作参考。

本电子书是免费结缘品，特此说明。

仁慧草堂

二〇二一年九月

扫码关注仁慧草堂微信公众号

目 录

起诵仪 ..... - 1 -
杨枝净水赞 ..... - 1 -
净口业真言 ..... - 1 -
净三业真言 ..... - 2 -
安土地真言 ..... - 2 -
普供养真言 ..... - 2 -
开经偈 ..... - 2 -
般若波罗蜜多心经（简体） ..... - 3 -
般若波羅蜜多心經（繁体） ..... - 5 -
摩诃般若波罗蜜大明咒经 ..... - 7 -
佛说圣佛母般若波罗蜜多经 ..... - 9 -
普遍智藏般若波罗蜜多心经 ..... - 12 -
般若波罗蜜多心经添足 ..... - 15 -
心经添足序 ..... - 16 -
般若波罗蜜多心经添足 ..... - 17 -
心经贯义 ..... - 53 -
结诵仪 ..... - 55 -
大悲咒 ..... - 55 -
补阙圆满真言 ..... - 57 -
观音菩萨赞 ..... - 57 -
赞观音文 ..... - 58 -
发愿偈 ..... - 58 -
回向偈 ..... - 60 -
三皈依 ..... - 60 -

● 起诵仪

诵经警示文

1、未诵前，漱口，澡手。当净三业，若三业无亏，则百福俱集。三业者，身、口、意也。端身正坐，如对圣容，则身业净也。口无杂言，断诸嬉笑，则口业净也。意不散乱，屏息万缘，则意业净也。

2、未诵前，已诵后，俱要对圣像前合掌三礼。如无佛像，对经、对空礼拜亦可。

yáng zhī jìngshuǐzàn

杨枝净水赞

（一遍）

yáng zhī jìng shuǐ　biàn sǎ sān qiān　xìngkōng bā dé lì rén tiān　fú shòu
杨枝净水．遍洒三千．性空八德利人天．福寿
guǎngzēngyán　miè zuì xiāoqiān　huǒyànhuàhónglián
广增延．灭罪消愆．火焰化红莲．

ná mó qīngliáng dì pú sà mó hē sà

南無清凉地菩萨摩诃萨（合掌三称）

jìngkǒu yè zhēnyán

净口业真言

（三遍）

ōng　xiū lì xiū lì　mó hē xiū lì　xiū xiū lì　sà pó hē
唵．修唎修唎．摩诃修唎．修修唎．萨婆诃．

jìngsān yè zhēnyán
净三业真言

（三遍）

ōng suō wǎ pó wǎ shú tuó suō wǎ dá mó suō wǎ pó wǎ shú dù hàn
唵. 娑嚩. 婆嚩秫驮. 娑嚩达摩娑嚩. 婆嚩秫度憾.

ān tǔ dì zhēnyán
安土地真言

（三遍）

ná mó sānmǎnduō mò tuónán ōng dù lū dù lū dì wěi sà pó hē
南無三满哆. 没驮喃. 唵. 度噜度噜. 地尾. 萨婆诃.

pǔ gòngyǎngzhēnyán
普供养真言

（三遍）

ōng yé yé nǎng sān pó wǎ fá zǐ là hòng
唵. 誐誐曩. 三婆嚩. 伐日啰斛.

ná mó běn shī shì jiā móu ní fó
南無本师释迦牟尼佛（合掌三称）

kāi jīng jì
开经偈

（一遍）

wú shàngshènshēnwēimiào fǎ bǎiqiānwàn jié nànzāo yù
无上甚深微妙法 百千万劫难遭遇
wǒ jīn jiàn wén dé shòu chí yuàn jiě rú lái zhēn shí yì
我今见闻得受持 愿解如来真实义

bō rě bō luó mì duō xīn jīng

般若波罗蜜多心经

tángsānzàng fǎ shī xuánzàngfèng zhào yì

唐三藏法师玄奘奉 诏译

guān zì zài pú sà xíngshēn bō rě bō luó mì duō shí zhàojiàn

观自在菩萨，行深般若波罗蜜多时，照见

wǔ yùn jiē kōng dù yī qiè kǔ è

五蕴皆空，度一切苦厄。

shè lì zǐ sè bú yì kōng kōng bú yì sè sè jí shì kōng

“舍利子，色不异空，空不异色，色即是空，

kōng jí shì sè shòu xiǎng xíng shí yì fù rú shì

空即是色。受、想、行、识，亦复如是。

shè lì zǐ shì zhū fǎ kōngxiàng bù shēng bú miè bú gòu

“舍利子，是诸法空相，不生不灭，不垢

bú jìng bù zēng bù jiǎn shì gù kōngzhōng wú sè wú shòu xiǎng

不净，不增不减。是故空中无色，无受、想、

xíng shí wú yǎn ěr bí shé shēn yì wú sè shēng

行、识；无眼、耳、鼻、舌、身、意；无色、声、

xiāng wèi chù fǎ wú yǎn jiè nǎi zhì wú yì shí jiè wú wú

香、味、触、法。无眼界，乃至无意识界；无无

míng yì wú wú míng jìn nǎi zhì wú lǎo sǐ yì wú lǎo sǐ jìn wú

明，亦无无明尽，乃至无老死，亦无老死尽。无

kǔ jí miè dào wú zhì yì wú dé

苦、集、灭、道。无智亦无得。

yǐ wú suǒ dé gù pú tí sà duǒ yī bō rě bō luó mì duō

“以无所得故，菩提萨埵，依般若波罗蜜多

gù xīn wú guà ài wú guà ài gù wú yǒukǒng bù yuǎn lí diān

故，心无挂碍，无挂碍故，无有恐怖，远离颠

dǎomèngxiǎng jiū jìng niè pán sān shì zhū fó yī bō rě bō luó mì

倒梦想，究竟涅槃；三世诸佛，依般若波罗蜜

duō gù dé ē nòuduō luó sānmiǎosān pú tí

多故，得阿耨多罗三藐三菩提。

gù zhī bō rě bō luó mì duō shì dà shénzhòu shì dà míng

“故知般若波罗蜜多，是大神咒，是大明

zhòu shì wú shàngzhòu shì wú děngděngzhòu néngchú yī qiè kǔ
咒，是无上咒，是无等等咒，能除一切苦，

zhēn shí bù xū gù shuō bō rě bō luó mì duōzhòu
真实不虚。故说般若波罗蜜多咒。”

jí shuōzhòuyuē
即说咒曰：

jiē dì jiē dì bō luó jiē dì bō luó sēng jiē dì pú
“揭谛揭谛 波罗揭谛 波罗僧揭谛 菩

tí sà pó hē
提萨婆诃”

般若波罗蜜多心经

bō rě bō luó mì duō xīn jīng

般若波羅蜜多心經

tángsānzàng fǎ shī xuánzàngfèngzhào yì

唐三藏法師玄奘奉詔譯

guān zì zài pú sà xíngshēn bō rě bō luó mì duō shí zhàojiàn

觀自在菩薩，行深般若波羅蜜多時，照見

wǔ yùn jiē kōng dù yī qiè kǔ è

五蘊皆空，度一切苦厄。

shè lì zǐ sè bú yì kōng kōng bú yì sè sè jí shì kōng

「舍利子，色不異空，空不異色；色即是空，

kōng jí shì sè shòu xiǎng xíng shí yì fù rú shì

空即是色。受、想、行、識，亦復如是。

shè lì zǐ shì zhū fǎ kōngxiàng bù shēng bú miè bú gòu

「舍利子，是諸法空相，不生不滅，不垢

bú jìng bù zēng bù jiǎn shì gù kōngzhōng wú sè wú shòu xiǎng

不淨，不增不減。是故，空中無色，無受、想、

xíng shí wú yǎn ěr bí shé shēn yì wú sè shēng

行、識；無眼、耳、鼻、舌、身、意；無色、聲、

xiāng wèi chù fǎ wú yǎn jiè nǎi zhì wú yì shí jiè wú wú

香、味、觸、法；無眼界，乃至無意識界；無無

míng yì wú wú míng jìn nǎi zhì wú lǎo sǐ yì wú lǎo sǐ jìn wú

明，亦無無明盡，乃至無老死，亦無老死盡；無

kǔ jí miè dào wú zhì yì wú dé

苦、集、滅、道；無智，亦無得。

yǐ wú suǒ dé gù pú tí sà duǒ yī bō rě bō luó mì duō

「以無所得故，菩提薩埵，依般若波羅蜜多

gù xīn wú guà ài wú guà ài gù wú yǒukǒng bù yuǎn lí diān

故，心無罣礙；無罣礙故，無有恐怖，遠離顛

dǎomèngxiǎng jiū jìng niè pán sān shì zhū fó yī bō rě bō luó mì

倒夢想，究竟涅槃。三世諸佛，依般若波羅蜜

duō gù dé ē nòuduō luó sānmiǎosān pú tí

多故，得阿耨多羅三藐三菩提。

gù zhī bō rě bō luó mì duō shì dà shénzhòu shì dà míng

「故知般若波羅蜜多，是大神咒，是大明

zhòu shì wú shàngzhòu shì wú děngděngzhòu néngchú yī qiè kǔ
呪，是無上呪，是無等等呪，能除一切苦，

zhēn shí bù xū gù shuō bō rě bō luó mì duōzhòu
真實不虛，故說般若波羅蜜多呪。」

jí shuōzhòuyuē
即說呪曰：

jiē dì jiē dì bō luó jiē dì bō luó sēng jiē dì pú
「揭諦揭諦　波羅揭諦　波羅僧揭諦　菩

tí sà pó hē
提薩婆訶」

般若波羅蜜多心經

mó hē bō rě bō luó mì dà míngzhòu jing

摩诃般若波罗蜜大明咒经

hòu qín sānzàng jiū mó luó shí yì

后秦三藏鸠摩罗什译

guān shì yīn pú sà xíngshēn bō rě bō luó mì duō shí zhàojiàn
观世音菩萨，行深般若波罗蜜多时，照见
wǔ yìn kōng dù yī qiè kǔ è
五阴空，度一切苦厄。

shè lì fú sè kōng gù wú nǎohuàixiàng shòukōng gù wú
舍利弗，色空故，无恼坏相；受空故，无
shòuxiàng xiǎngkōng gù wú zhī xiàng xíngkōng gù wú zuòxiàng
受相；想空故，无知相；行空故，无作相；
shí kōng gù wú jué xiàng hé yǐ gù shè lì fú fēi sè yì kōng
识空故，无觉相。何以故？舍利弗，非色异空，
fēi kōng yì sè sè jí shì kōng kōng jí shì sè shòu xiǎng xíng
非空异色；色即是空，空即是色；受、想、行、
shí yì fù rú shì
识，亦复如是。

shè lì fú shì zhū fǎ kōngxiàng bù shēng bú miè bú gòu bú
舍利弗，是诸法空相，不生不灭，不垢不
jìng bù zēng bù jiǎn shì kōng fǎ fēi guò qù fēi wèi lái fēi xiàn
净，不增不减。是空法，非过去、非未来、非现
zài shì gù kōngzhōng wú sè wú shòu xiǎng xíng shí wú
在。是故，空中无色，无受、想、行、识，无
yǎn ěr bí shé shēn yì wú sè shēng xiāng wèi
眼、耳、鼻、舌、身、意，无色、声、香、味、
chù fǎ wú yǎn jiè nǎi zhì wú yì shí jiè wú wú míng yì wú wú
触、法，无眼界乃至无意识界，无无明，亦无无
míng jìn nǎi zhì wú lǎo sǐ wú lǎo sǐ jìn wú kǔ jí miè dào wú
明尽，乃至无老死，无老死尽，无苦集灭道，无
zhì yì wú dé
智亦无得。

yǐ wú suǒ dé gù pú sà yī bō rě bō luó mì gù xīn wú guà
以无所得故，菩萨依般若波罗蜜故，心无罣

ài wú guà ài gù wú yǒukǒng bù lí yī qiè diāndǎo mèngxiǎng
碍，无罣碍故，无有恐怖，离一切颠倒、梦 想、
kǔ nǎo jiū jìng niè pán sān shì zhū fó yī bō rě bō luó mì gù
苦恼，究竟涅槃。三世诸佛，依般若波罗蜜故，
dé ē nòuduō luó sānmiǎosān pú tí
得阿耨多罗三 藐 三菩提。

gù zhī bō rě bō luó mì shì dà míngzhòu wú shàngmíngzhòu
故知般若波罗蜜，是大明 咒、无 上 明 咒、
wú děngděngmíngzhòu néngchú yī qiè kǔ zhēn shí bù xū gù shuō
无 等 等 明 咒，能 除一切苦，真 实不虚，故 说
bō rě bō luó mì zhòu
般若波罗蜜 咒。

jí shuōzhòuyuē
即 说 咒 曰：

jié dì jié dì bō luó jié dì bō luó sēng jié dì pú tí
竭帝竭帝 波罗竭帝 波罗 僧 竭帝 菩提
sēngsuō hē
僧莎诃

摩诃般若波罗蜜大明咒经

fó shuōshèng fó mǔ bō rě bō luó mì duō jīng

佛说圣佛母般若波罗蜜多经

sòng xī tiānsānzàngcháofèng dà fū shì guāng
宋西天三藏 朝 奉大夫试 光
lù qīngchuán fǎ dà shī shī hù fèngzhào yì
禄卿 传 法大师施护奉 诏译

rú shì wǒ wén
如是我闻：

yī shí shì zūn zài wángshè chéng jiù fēngshānzhōng yǔ dà bì
一时，世尊在 王 舍 城 鹫峰 山 中，与大苾
chúzhòngqiān èr bǎi wǔ shí rén jù bìngzhū pú sà mó hē sà zhòng ér
刍 众 千二百五十人俱，并诸菩萨摩诃萨 众，而
gòngwéiràozhào
共围绕。

ěr shí shì zūn jí rù shènshēnguāngmíngxuānshuōzhèng fǎ sān
尔时，世尊即入甚 深 光 明 宣 说 正 法三
mó dì shí guān zì zài pú sà mó hē sà zài fó huìzhōng ér cǐ
摩地。时，观自在菩萨摩诃萨在佛会 中，而此
pú sà mó hē sà yǐ néng xiū xíngshènshēn bō rě bō luó mì duō guān
菩萨摩诃萨已 能 修行甚 深般若波罗蜜多，观
jiàn wǔ yùn zì xìng jiē kōng
见五蕴自性皆空。

ěr shí zūnzhě shè lì zǐ chéng fó wēishén qián bó guān zì zài
尔时，尊者舍利子 承 佛威神，前白观自在
pú sà mó hē sà yán ruòshànnán zǐ shàn nǚ rén yú cǐ shènshēn
菩萨摩诃萨言：“若善男子、善女人，于此甚 深
bō rě bō luó mì duō fǎ ményào yù xiū xuézhě dāngyún hé xué
般若波罗蜜多法门乐欲修学者，当云何学？”

shí guān zì zài pú sà mó hē sà gàozūnzhě shè lì zǐ yán
时，观自在菩萨摩诃萨告尊者舍利子言：

rǔ jīn dì tīng wèi rǔ xuānshuō ruòshànnán zǐ shàn nǚ
“汝今谛听，为汝宣 说。若善男子、善女
rén yào yù xiū xué cǐ shènshēn bō rě bō luó mì duō fǎ ménzhě dāng
人，乐欲修学此甚 深般若波罗蜜多法门者，当

guān wǔ yùn zì xìng jiē kōng hé míng wǔ yùn zì xìngkōng yé suǒ wèi
观五蕴自性皆空。何名五蕴自性空耶？所谓
jí sè shì kōng jí kōng shì sè sè wú yì yú kōng kōng wú yì yú
即色是空，即空是色；色无异于空，空无异于
sè shòu xiǎng xíng shí yì fù rú shì
色。受、想、行、识，亦复如是。

shè lì zǐ cǐ yī qiè fǎ rú shì kōngxiàng wú suǒshēng
“舍利子，此一切法如是空相，无所生，
wú suǒ miè wú gòu rǎn wú qīng jìng wú zēngzhǎng wú sǔn jiǎn
无所灭；无垢染，无清净；无增长，无损减。
shè lì zǐ shì gù kōngzhōng wú sè wú shòu xiǎng xíng shí
舍利子，是故，空中无色，无受、想、行、识；
wú yǎn ěr bí shé shēn yì wú sè shēng xiāng
无眼、耳、鼻、舌、身、意；无色、声、香、
wèi chù fǎ wú yǎn jiè wú yǎn shí jiè nǎi zhì wú yì jiè
味、触、法；无眼界、无眼识界，乃至无意界、
wú yì shí jiè wú wú míng wú wú míng jìn nǎi zhì wú lǎo sǐ yì
无意识界；无无明，无无明尽，乃至无老死，亦
wú lǎo sǐ jìn wú kǔ jí miè dào wú zhì wú suǒ dé
无老死尽；无苦、集、灭、道；无智，无所得，
yì wú wú dé
亦无无得。

shè lì zǐ yóu shì wú dé gù pú sà mó hē sà yī bō rě
“舍利子，由是无得故，菩萨摩诃萨依般若
bō luó mì duōxiāngyìngxíng gù xīn wú suǒzhuó yì wú guà ài yǐ
波罗蜜多相应行故，心无所著，亦无挂碍。以
wú zhuó wú ài gù wú yǒukǒng bù yuǎn lí yī qiè diāndǎowàngxiǎng
无著无碍故，无有恐怖，远离一切颠倒妄想，
jiū jìngyuán jì suǒyǒusān shì zhū fó yī cǐ bō rě bō luó mì duō gù
究竟圆寂。所有三世诸佛，依此般若波罗蜜多故，
dé ē nòuduō luó sānmiǎosān pú tí
得阿耨多罗三藐三菩提。

shì gù yīng zhī bō rě bō luó mì duō shì guǎng dà míng shì
“是故，应知般若波罗蜜多是广大明、是
wú shàngmíng shì wú děngděngmíng ér néng xī chú yī qiè kǔ nǎo
无上明、是无等等明，而能息除一切苦恼，
shì jí zhēn shí wú xū wàng fǎ zhū xiū xué zhě dāng rú shì xué wǒ
是即真实无虚妄法。诸修学者，当如是学。我

jīn xuānshuō bō rě bō luó mì duō dà míngyuē
今宣说般若波罗蜜多大明曰：

dá diě tuō àn yé dì yé dì bō là yé dì bō
“怛𩕳宁也切他引一唵引誐帝引誐帝引二播引啰誐帝引三播引

là sēng yé dì mào tí suō hè
啰僧誐帝引四冒提莎引贺引五

shè lì zǐ zhū pú sà mó hē sà rě néngsòng shì bō rě bō
“舍利子，诸菩萨摩诃萨若能诵是般若波

luó mì duōmíng jù shì jí xiū xuéshènshēn bō rě bō luó mì duō
罗蜜多明句，是即修学甚深般若波罗蜜多。”

ěr shí shì zūn cóngsān mó dì ān xiáng ér qǐ zànguān zì zài
尔时，世尊从三摩地安详而起，赞观自在

pú sà mó hē sà yán shàn zāi shàn zāi shànnán zǐ rú rǔ suǒ
菩萨摩诃萨言：“善哉，善哉！善男子，如汝所

shuō rú shì rú shì bō rě bō luó mì duōdāng rú shì xué shì
说。如是，如是！般若波罗蜜多当如是学，是

jí zhēn shí zuì shàng jiū jìng yī qiè rú lái yì jiē suí xǐ
即真实最上究竟，一切如来亦皆随喜。”

fó shuō cǐ jīng yǐ guān zì zài pú sà mó hē sà bìngzhū bì chú
佛说此经已，观自在菩萨摩诃萨并诸苾刍，

nǎi zhì shì jiāntiān rén ē xiū luó qián tà pó děng yī qiè dà zhòng
乃至世间天、人、阿修罗、乾闼婆等一切大众，

wén fó suǒshuō jiē dà huān xǐ xìn shòufèngxíng
闻佛所说，皆大欢喜，信受奉行。

佛说圣佛母般若波罗蜜多经

pǔ biàn zhì zàng bō rě bō luó mì duō xīn jīng

普遍智藏般若波罗蜜多心经[1]

mó jié tí guósānzàngshāmén fǎ yuè chóng yì

摩竭提国三藏沙门法月 重 译

rú shì wǒ wén

如是我闻：

yī shí fó zài wángshè dà chénglíng jiù shānzhōng yǔ dà bǐ

一时，佛在王舍大城灵鹫山中，与大比

qiū zhòngmǎn bǎi qiān rén pú sà mó hē sà qī wàn qī qiān rén jù qí

丘众满百千人、菩萨摩诃萨七万七千人俱，其

míngyuēguān shì yīn pú sà wénshū shī lì pú sà mí lè pú sà děng

名曰观世音菩萨、文殊师利菩萨、弥勒菩萨等

yǐ wéishàngshǒu jiē dé sānmèizǒng chí zhù bù sī yì jiě tuō

以为上首，皆得三昧总持，住不思议解脱。

ěr shí guān zì zài pú sà mó hē sà zài bǐ fū zuò yú qí

尔时，观自在菩萨摩诃萨在彼敷坐，于其

zhòngzhōng jí cóngzuò qǐ yì shì zūn suǒ miànxiàng hé zhǎng

众中，即从座起，诣世尊所，面向合掌，

qū gōnggōngjìng zhānyǎngzūnyán ér bó fó yán shì zūn wǒ

曲躬恭敬，瞻仰尊颜，而白佛言：“世尊！我

yù yú cǐ huì zhōng shuōzhū pú sà pǔ biàn zhì zàng bō rě bō luó mì

欲于此会中，说诸菩萨普遍智藏般若波罗蜜

duō xīn wéiyuàn shì zūn tīng wǒ suǒshuō wèizhū pú sà xuān mì fǎ yào

多心。唯愿世尊听我所说，为诸菩萨宣秘法要。”

ěr shí shì zūn yǐ miào fàn yīn gàoguān zì zài pú sà mó hē sà

尔时，世尊以妙梵音告观自在菩萨摩诃萨

yán shàn zāi shàn zāi jù dà bēi zhě tīng rǔ suǒshuō yǔ zhū

言：“善哉，善哉！具大悲者，听汝所说，与诸

zhòngshēngzuò dà guāngmíng

众生作大光明。”

yú shì guān zì zài pú sà mó hē sà méng fó tīng xǔ fó suǒ

于是，观自在菩萨摩诃萨蒙佛听许，佛所

[1] 此经录于高丽大藏经，明藏、清藏未录。

hù niàn rù yú huì guāng sān mèi zhèng shòu rù cǐ dìng yǐ yǐ sān
护念，入于慧光三昧正受。入此定已，以三
mèi lì xíng shēn bō rě bō luó mì duō shí zhào jiàn wǔ yùn zì xìng jiē kōng
昧力行深般若波罗蜜多时，照见五蕴自性皆空。
bǐ liǎo zhī wǔ yùn zì xìng jiē kōng cóng bǐ sān mèi ān xiáng ér qǐ jí
彼了知五蕴自性皆空，从彼三昧安详而起，即
gào huì mìng shè lì fú yán shàn nán zǐ pú sà yǒu bō rě bō luó mì
告慧命舍利弗言："善男子，菩萨有般若波罗蜜
duō xīn míng pǔ biàn zhì zàng rǔ jīn dì tīng shàn sī niàn zhī wú
多心，名普遍智藏。汝今谛听，善思念之。吾
dāng wèi rǔ fēn bié jiě shuō
当为汝分别解说。"

zuò shì yǔ yǐ huì mìng shè lì fú bó guān zì zài pú sà mó hē
作是语已，慧命舍利弗白观自在菩萨摩诃
sà yán wěi dà jìng zhě yuàn wèi shuō zhī jīn zhèng shì shí
萨言："唯。大净者，愿为说之。今正是时。"

yú sī gào shè lì fú zhū pú sà mó hē sà yīng rú shì xué
于斯告舍利弗："诸菩萨摩诃萨，应如是学。
sè xìng shì kōng kōng xìng shì sè sè bú yì kōng kōng bú yì sè
色性是空，空性是色；色不异空，空不异色；
sè jí shì kōng kōng jí shì sè shòu xiǎng xíng shí yì fù rú
色即是空，空即是色；受、想、行、识亦复如
shì shí xìng shì kōng kōng xìng shì shí shí bú yì kōng kōng bú yì
是。识性是空，空性是识；识不异空，空不异
shí shí jí shì kōng kōng jí shì shí shè lì zǐ shì zhū fǎ kōng
识；识即是空，空即是识。舍利子，是诸法空
xiàng bù shēng bú miè bú gòu bú jìng bù zēng bù jiǎn shì gù kōng
相，不生不灭，不垢不净，不增不减。是故空
zhōng wú sè wú shòu xiǎng xíng shí wú yǎn ěr bí
中无色，无受、想、行、识；无眼、耳、鼻、
shé shēn yì wú sè shēng xiāng wèi chù fǎ wú
舌、身、意；无色、声、香、味、触、法；无
yǎn jiè nǎi zhì wú yì shí jiè wú wú míng yì wú wú míng jìn nǎi zhì
眼界乃至无意识界；无无明，亦无无明尽；乃至
wú lǎo sǐ yì wú lǎo sǐ jìn wú kǔ jí miè dào wú zhì
无老死，亦无老死尽；无苦、集、灭、道；无智
yì wú dé
亦无得。

yǐ wú suǒ dé gù pú tí sà duǒ yī bō rě bō luó mì duō
“以无所得故，菩提萨埵依般若波罗蜜多
gù xīn wú guà ài wú guà ài gù wú yǒukǒng bù yuǎn lí diān
故，心无罣碍，无罣碍故，无有恐怖，远离颠
dǎomèngxiǎng jiū jìng niè pán sān shì zhū fó yī bō rě bō luó mì
倒梦想，究竟涅槃。三世诸佛，依般若波罗蜜
duō gù dé ē nòuduō luó sānmiǎosān pú tí
多故，得阿耨多罗三藐三菩提。

gù zhī bō rě bō luó mì duō shì dà shénzhòu shì dà míng
“故知般若波罗蜜多，是大神咒，是大明
zhòu shì wú shàngzhòu shì wú děngděngzhòu néngchú yī qiè kǔ
咒，是无上咒，是无等等咒，能除一切苦，
zhēn shí bù xū gù shuō bō rě bō luó mì duōzhòu
真实不虚，故说般若波罗蜜多咒。”

jí shuōzhòuyuē
即说咒曰：

jiē dì jiē dì bō luó jiē dì bō luó sēng jiē dì pú tí
“揭谛揭谛 波罗揭谛 波罗僧揭谛 菩提
suō pó hē
莎婆诃。”

fó shuō shì jīng yǐ zhū bǐ qiū jí pú sà zhòng yī qiè shì jiān
佛说是经已，诸比丘及菩萨众一切世间、
tiān rén ē xiū luó qián tà pó děng wén fó suǒshuō jiē dà
天、人、阿修罗、乾闼婆等，闻佛所说，皆大
huān xǐ xìn shòufèngxíng
欢喜，信受奉行。

普遍智藏般若波罗蜜多心经

般若波罗蜜多心经添足

明粤东鼎湖山沙门弘赞　述

仁慧草堂编订

xīn jīng tiān zú xù

心经添足序

rú lái chū shì běnwèizhòngshēng fā míng xīn dì rán xīn wú jì
如来出世，本为众生发明心地，然心无迹，

nán yǐ xíngróng bù yǐ yú xū kōngzhōng huàchū yī tiáo biē bí shé
难以形容，不已于虚空中，画出一条鳖鼻蛇，

shǒuwěiwǎnrán kě guān ér bù kě chù jīn bú zì liàng wèi shétiān
首尾宛然可观，而不可触。今不自量，为蛇添

zú dé wú qǔ xiào[2] yú rén hū yí gài yù lìng rényóu[3] zú shí shé
足，得无取笑[2]于人乎？咦！盖欲令人由[3]足识蛇，

rú biāoyuè zhǐ dú shì jiě zhě jiàn shé yí zú dé yì wàng shé
如标月指，读是解者，见蛇遗足，得意忘蛇，

fāngwéishànyòng qí zhì qiě bù chī yú rú huò bù rán wèimiǎn dú
方为善用其智，且不嗤余，如或不然，未免毒

qì suǒzhòng qiè jì qiè jì
气所中，切忌切忌！

chóngzhēn rén wǔ zhōng qiū rì dǐng hú shānsān dàorén zhì
崇祯[4]壬午中秋[5]日鼎湖山犙[6]道人识

[2] 卍新续藏：啸；弘化社：笑
[3] 卍新续藏：知；弘化社：由
[4] 卍新续藏：时崇祯；弘化社：崇祯
[5] 卍新续藏：秋；弘化社：中秋
[6] 卍新续藏：掺；弘化社：犙

bō rě bō luó mì duō xīn jīng tiān zú

般若波罗蜜多心经添足

táng sān zàng fǎ shī xuán zàng fèng zhào yì
唐三藏法师玄奘奉 诏译

míngyuè dōngdǐng hú shānshā ménhóngzàn shù
明粤东鼎湖山沙门弘赞 述

shì cǐ jīngwén dà kē fēn èr chū shì tí mù èr zhèng shì jīngwén
释此经文，大科分二：初释题目；二正释经文。

chū shì tí mù
1 初释题目

fēn èr chūzhèng shì jīng tí èr shì yì rén míng
分二：初正释经题；二释译人名。

chūzhèng shì jīng tí
1.1 初正释[7]经题

bō rě bō luó mì duō xīn jīng
般若波罗蜜多心经

jīng tí bā zì yǒu tōng bié èr yì shàng qī zì shì bié
经题八字，有通、别二义。上七字是别，
bié yú zhū jīng yǐ zhū jīng mínghào bù tóng gù jīng zhī zì[8] shì tōng
别于诸经，以诸经名号不同故。经之字是通，
tōng yú zhū jīng yǐ rú lái suǒshuō tóngmíng jīng gù jiù bié tí zhōng
通于诸经，以如来所说，同名经故。就别题中，
fù yǒu èr yì shàng liù zì shì suǒquán zhī fǎ xīn zhī yī zì[9] shì suǒ
复有二义。上六字是所诠之法，心之一字是所

[7] 卍新续藏：释；弘化社：正释
[8] 卍新续藏：一字；弘化社：字
[9] 卍新续藏：字；弘化社：一字

yǐn zhī yù gù cǐ jīng yǐ fǎ yù wéi míng
引之喻。故此经以法喻为名（或言单法为名，以心字是结集人借义彰要，非正喻也），dà shèng wéi jiào xiàng
大乘为教相（是深般若），zhēn[10] kōng wéi zōng
真[10]空为宗（是诸法空相），niè pán wéi qù
涅槃为趣（究竟涅槃），shí xiàng wéi tǐ
实相为体（色即是空），guān zhào wéi yòng
观照为用（照见蕴空[11]）。ruò tōng tí shì yǐ shén jiàn wéi tǐ
若通题释，以神鉴为体（般若），yùn dào wéi yòng
运到为用（波罗蜜多）。ruò yǐ yīn guǒ shì
若以因果释，bō rě wéi yīn
般若为因（无分别智），bō luó mì duō wéi guǒ
波罗蜜多为果（到彼岸）。

bō rě zhī yì yǒu sān wèi shí xiàng guān zhào wén zì shí
般若之义有三，谓实相、观照、文字。实相般若者，谓法身真空之体，元无名相，今于无名相中，建立假名而谈实相，故名实相。

yǐ xīn yuán zhàn jì wú xiàng ér xiàng míng wéi shí xiàng shì suǒ guān
以心源湛寂，无相而相，名为实相。是所观之真性，即吾人虚灵不昧本觉真心，非寂非照，

zhī zhēn xìng jí wú rén xū líng bú mèi běn jué zhēn xīn fēi jì fēi zhào lǐ xìng cháng zhù tǐ lí shēng miè rǎn jìng xū wàng děng fǎ guān
理性常住，体离生灭、染净、虚妄等法。观照般若者，乃实相体所起之用，即能观之妙慧。

zhào bō rě zhě nǎi shí xiàng tǐ suǒ qǐ zhī yòng jí néng guān zhī miào huì liáng yóu fǎ xìng yōu xuán fēi cǐ mò jiàn zhū fó yǐ cǐ ér miào qì fǎ shēn
良由法性幽玄，非此莫鉴。诸佛以此而妙契法身，

pú sà yǐ cǐ ér dùn zhèng zhēn kōng jí wú rén wú fēn bié zhì fēi zhào ér zhào zhào liǎo yī qiè zhū fǎ jiē jí zhēn kōng wú míng
菩萨以此而顿证真空。即吾人无分别智，非照而照；照了一切诸法皆即真空、无明即是实相，

jí shì shí xiàng gù yún sè jí shì kōng wén zì bō rě zhě wén zì
故云色即是空。文字般若者，文字

[10] 卍新续藏：以；弘化社：真
[11] 卍新续藏：五蕴；弘化社：蕴空

shì zhū fó quán lǐ zhī jiào ér wén zì xìngkōng xìngkōng zhī tǐ jí
是诸佛诠理之教，而文字性空，性空之体，即
shì bō rě gù tāi jiàoyún wén zì shì sè shì sè jí shí xiàng
是般若。故台教云：“文字是色，是色即实相。”
tiānwáng bō rě jīng yún zǒng chí wú wén zì wén zì xiǎnzǒng chí
天王般若经云：“总持无文字，文字显总持。”
shì yǐ néngxiǎnliǎo shí xiàng guānzhào èr zhǒng bō rě zhī dé bō rě
是以能显了实相、观照二种般若之德。般若
suī sān yuántóng yī xiàng suǒ wèi wú xiàng wú xiàng jí shì dà jué
虽三，原同一相，所谓无相。无相即是大觉
yuáncháng zhēnkōng zhī tǐ jù cǐ sānmíng rú shì yī zì ruò
圆常、真空之体。具此三名，如世、、字。若
néng yī niànzhèngguānyuán xiū zhàoliǎo zhū fǎ jiē kōng shì wéiyuán
能一念正观圆修，照了诸法皆空，是为圆
zhèng jiū jìng niè pán
证究竟涅槃。

fàn yǔ bō rě huáyán zhì huì zhì nǎi shí xiàng wú fēn bié zhī zhì
梵语般若，华言智慧。智乃实相无分别之智，
huì shì wú fēn bié zhì zhōng zhī miào huì yì míngjìng huì yì míng wú
慧是无分别智中之妙慧，亦名净慧，亦名无
xiàng huì yòu huì jí zhì gù chéng shí lùn yún zhēn huì míng zhì
相慧。又慧即智，故成实论云：“真慧名智。”
cǐ zhī zhì huì tǐ xìngyuánróng zhàoyòng zì zài néngqióngzhū fǎ
此之智慧，体性圆融，照用自在，能穷诸法
shí xìng zhī biān dǐ shì chāoqíng lí jiànxuánmiào zhī jué chēng fēi tóng
实性之边底，是超情离见玄妙之绝称，非同
shì zhì zhī zhì cōng huì zhī huì shì zhī zhì huì cóng shí xīn shēng
世智之智，聪慧之慧。世之智慧，从识心生，
fēn bié chén jìng zhí qǔ míngyán fā wàng zhī jiàn wéiyǒu lòu gēn
分别尘境，执取名言，发妄知见，为有漏根、
shēng sǐ zhū bù néng pò wú mínghuò xiǎn shí xiàng lǐ kǒngrén làn
生死株，不能破无明惑，显实相理。恐人滥
cǐ gù cúnfàn yīn ér bù zhí fānhuáyán jiū qí shí zé wú wù
此，故存梵音，而不直翻华言。究其实，则无物
kě dāng qí tǐ wú fǎ kě zì qí míng nǎi qiángmíngwéi bō rě yě
可当其体，无法可字其名，乃强名为般若也。

fàn yǔ bō luó mì duō cǐ fān bǐ àn dào ruòshùn cǐ fāng zhī
梵语波罗蜜多，此翻彼岸到。若顺此方之

wén zé yúndào bǐ àn shì jiū jìng zhū fǎ shí jì wú yú zhī yì yǐ
文，则云到彼岸。是究竟诸法实际无余之义，以

shēng sǐ wéi cǐ àn fán nǎowàngniàn wéi kǔ hǎi zhōng liú zhēnkōng zhī
生死为此岸，烦恼妄念为苦海中流，真空之

jì wéi bǐ àn bō rě rú chuán fá gù qí xíngshēn bō rě zhě zhào
际为彼岸。般若如船[12]筏，故其行深般若者，照

yùnkōng wú míngmiè jiàn fán nǎo jí shí xiàng shēng sǐ jí niè pán
蕴空，无明灭，见烦恼即实相，生死即涅槃，

chāo èr sǐ hǎi zhì sān dé àn míngdào bǐ àn qí mí bō rě zhě
超[13]二死海，至三德岸，名到彼岸。其迷般若者，

zhǒngzhǒng fēn bié wàng zhí shēn xīn wéi yǒu suì shī huì guāng bù liǎo
种种分别，妄执身心为有，遂失慧光，不了

zhū fǎ shí xiàng míngzhù cǐ àn gù huāyányún wǒ guān yī qiè zhòng
诸法实相，名住此岸。故华严云："我观一切众

shēng jù yǒu rú lái zhì huì dé xiàng dàn yǐ wàngxiǎng zhí zhuó ér bú
生，俱有如来智慧德相，但以妄想执著而不

zhèng dé yǐ yàoyán zhī dànyǒuxiānqíngwèi jìn biàn gé bǐ àn
证得。"以要言之，但有纤情未尽，便隔彼岸；

fán shèngqíngwàng jí bǐ àn dào wú bié yǐ wéidào yě
凡圣情忘，即彼岸到，无别以为到也。

xīn zhě pì rú rén xīn wéi sì dà bǎi hái zhī yào yù cǐ jīng wéi
心者，譬如人心为四大百骸之要，喻此经为

liù bǎijuàn bō rě suǒ guī zhī zōngyào ruò dá cǐ jīng zé liù bǎi bō rě
六百卷般若所归之宗要，若达此经，则六百般若

lǎngyān yǒu yǐ cǐ zì wéizhōng xīn zhī xīn wèi cǐ jīng zài liù bǎijuǎn
朗焉。有以此字为中心之心，谓此经在六百卷

zhī zhōng xīn miù yě huòyǒu yǐ wéizhēn xīn zhī xīn rán liù bǎi bō
之中心，谬也！或有以为真心之心，然六百般

rě jiē tánzhēn xīn fēi dú cǐ jīng yǐ bō rě jí xīn yě xīn yǒu tǐ
若皆谈真心，非独此经，以般若即心也。心有体

yòng shí xiàng shì tǐ guānzhào shì yòng yǐ yòng guī tǐ jí míng
用，实相是体，观照是用；以用归体，即名

dào bǐ àn gù qǐ xìn lùn yún zì xīn qǐ xìn huán xìn zì xīn
到彼岸。故起信论云："自心起信，还信自心。"

zì xīn jí tǐ qǐ xìn jí yòng huán xìn zì xīn jí shì yǐ yòng guī
自心即体，起信即用。还信自心，即是以用归

[12] 卍新续藏：般；弘化社：船
[13] 卍新续藏：越；弘化社：超

tǐ huāyán bié xíng chāo yún zhì shì lǐ yòng lǐ tǐ chéng zhì
体。华严别行钞云：“智是理用，理体成智，
huánzhào yú lǐ zhì yǔ lǐ míng fāngyuē zhēn zhì zhēn zhì jí shí
还照于理，智与理冥，方曰真智。”真智即实
xiàng bō rě lǐ jí zhēnkōng zhī lǐ gù jīng yún wú yǒu rú wài zhì
相般若，理即真空之理。故经云：“无有如外智
néngzhèng yú rú yì wú zhì wài rú wéi zhì suǒ rù rù shì yǐ yòng
能证于如，亦无智外如为智所入。”入是以用
guī tǐ kuàngxìng xiàng kōngzōng gè yì nìngrónghún làn ér
归体，况性、相、空宗各异，宁容浑滥？而
liù bǎi bō rě jiē yī wú xiàngkōngzōng shì bō rě jí zhēnkōng tǐ gù
六百般若皆一无相空宗，是般若即真空体。故
niè pányún fó xìngzhě míng dì yī yì kōng dì yī yì kōng míng
涅槃云：“佛性者，名第一义空。第一义空，名
wéi zhì huì gù shuō zhì huì zú yǐ gèng bù bié shuō xīn xìng ruò
为智慧。”故说智慧足矣，更不别说心性。若
shuō xīn xìng zé chéng shí fǎ yī shè shí fǎ biàn fēi kōng yě huò
说心性，则成实法。一涉实法，便非空也。或
wèi shì sà pó rě xīn yuán fēi jīng zhǐ yǐ xīn wài wú bō rě bō
谓是萨婆若心，原非经旨[14]，以心外无般若，般
rě wài wú xīn xīn wú xíngxiàng gù shuō bō rě shì wéi zuì xuán zuì miào
若外无心，心无形相，故说般若是为最玄最妙，
hé yònggèngyán xīn hū
何用更言心乎？

jīng zhě fàn yǔ xiū duō luó cǐ fān wéi qì jīng wèishàng qì zhū
经者，梵语修多罗，此翻为契经，谓上契诸
fó zhī lǐ xià qì zhòngshēng zhī jī jīn rén shàng lüè gù dānyán
佛之理，下契众生之机，今人尚略，故单言
jīng jīng jí jiào yě shì fó suǒ quán zhī jiào ér xùn cháng xùn shè
经。经即教也，是佛所诠之教，而训常训摄。
cháng yǐ bú biàn wéi yì wèi gǔ jīn suī shū jué dào bù gǎi qún xié
常以不变为义，谓古今虽殊，觉道不改，群邪
bù néng jǔ zhòngshèng bù néng yì shè wèi guàn shè xuán wēi yǐ kāi
不能沮，众圣不能异。摄谓贯摄玄微，以开
wèi wù tóng chū kǔ jīn ér dēng jué àn
未悟，同出苦津，而登觉岸。

[14] 卍新续藏：题；弘化社：旨

gù yǒu wù cǐ jīng tí zé bǐ àn dào yǐ
故有悟此经题，则彼岸到矣（别行钞云：若有解华严经题七字之义，即一部之功已过半矣。丶丶，音伊）。

èr shì yì rén míng
1.2 二释译人名

tángsānzàng fǎ shī xuánzàng fèngzhào yì
唐三藏法师玄奘[15]奉诏译

táng shì guóhào sānzàng jí jīng lǜ lùn yě fǎ
唐，是国号。三藏，即经、律、论也。法，
guǐ yě shī fàn yě wèinéngwéi guǐ fàn yǐ fǎ xùn rén yě xuán
轨也。师，范也。谓能为轨范，以法训人也。玄
zàng shì shī fǎ hào běnmíng yī sú xìngchén nǎi hàn tài qiū zhòng
奘，是师法号，本名祎[16]，俗姓陈，乃汉太丘仲
gōng zhī hòu huì yīngchǔ shì zhī zǐ mǔ mèng bái yī rén ér dàn nián
弓之后，慧英处士之子，母梦白衣人而诞。年
shí yī cóngxiōngzhǎng jié fǎ shī chū jiā rì shòujīng lǐ zhì shí
十一，从兄长捷法师出家，日授精理。至[17]十
sān biànshēngjiǎngzuò cí lǐ miào jìn zì wéi cǐ tǔ jīng fǎ wèidān
三，便升讲座，词理妙尽，自惟此土经法未殚，
suì wǎng xī tiān xuétōngsānzàng jī jīng lǜ lùn fàn jiā guī táng
遂往西天，学通三藏，赍经、律、论梵夹归唐，
fèngzhào yì wéihuáyán cǐ xīn jīng qiánhòugòngyǒu liù yì jīn suǒ shì
奉诏译为华言。此心经前后共有六译，今所释
zhě zhèngzàng shī suǒ yì zhī běn
者，正奘师所译之本。

yán yì zhě chuán yě wèichuán bǐ xī tiān zhī yǔ ér wéidōng
言译者，传也。谓传彼西天之语，而为东
huá zhī yán yě
华之言也。

---

[15] 卍新续藏：契；弘化社：奘
[16] 卍新续藏：祎；弘化社：祎
[17] 卍新续藏：二；弘化社：至

èr zhèng shì jīng wén
2 二 正 释经文

fēn èr chūxiǎnshuō bō rě èr mì shuō bō rě
分二：初显说般若；二密说般若。

chūxiǎnshuō bō rě
2.1 初显说般若

fēn sì chū yīn rén xiǎn fǎ èr zhèng shì fǎ kōng sān yī fǎ
分四：初因人显法；二 正 示法空；三依法
xiū zhèng sì jié zàn gōngnéng
修 证 ； 四结赞功 能。

chū yīn rén xiǎn fǎ
2.1.1 初因人显法

fēn sān chūnéng xiū zhī rén èr suǒ xiū zhī fǎ sān xiū zhèng
分三：初 能 修之人；二所修之法；三修 证
zhī wèi
之位。

chūnéng xiū zhī rén
2.1.1.1 初 能 修之人

guān zì zài pú sà
观 自在菩萨

cǐ wǔ zì yǒu tōng yǒu bié shàng sān zì shì bié míng bié zhū
此五字，有通有别。上 三字是别，名 别诸
pú sà gù xià èr zì shì tōng hào tōng zhū pú sà gù
菩萨故；下二字是通，号 通诸菩萨故。

fàn yún pó lú zhǐ dǐ shī fá luó huáyánguān zì zài ruò yún ē
梵云婆卢枳底湿伐罗，华言 观 自在；若云阿
yē suō pó jí dī shū huáyánguān shì yīn fàn běn zì yǒu liǎng míng
耶娑婆吉低输，华言 观 世音。梵本自有两 名，
yì jīng gè zhǐ suǒ zōng bù tóng ruò cóng ěr gēn wù rù rú léng yán jīng
亦经各旨所宗不同。若 从 耳根悟入，如楞严经，

pú sà cóngwén sī xiū rù sān mó dì dà bēi jīng pú sà wénzhòu
菩萨从闻思修入三摩地；大悲经，菩萨闻咒，
jí chāo bā dì sī jiē cóng ěr gēn wù wú shēng rěn míngguān shì yīn
即超八地。斯皆从耳根悟无生忍，名观世音。
cóng tǐ qǐ yòng gù yúnguān qí yīn shēng jí dé jiě tuō liù gēn hù
从体起用，故云观其音声，即得解脱；六根互
yòng gù xiànqiānshǒuyǎn zhào hù qúnshēng jīn jīng cóngyǎngēnzhèng
用，故现千手眼，照护群生。今经从眼根证
rù gù yúnzhàojiàn wǔ yùn jiē kōng dù yī qiè kǔ è míngguān zì
入，故云照见五蕴皆空，度一切苦厄，名观自
zài rán cǐ yǒunéngsuǒ zì xínghuà tā zhī yì guān zì ruò zuòpíngshēng
在。然此有能所自行化他之义。观字若作平声，
jí shǔnéngguān shì yīn shǔ suǒguān jí suǒhuà jī gù fǎ huājīng
即属能观，世音属所观，即所化机。故法华经
yún yī xīn chēngmíngguān shì yīn jí shí guān qí yīn shēng jiē
云：“一心称名观世音，即时观其音声，皆
dé jiě tuō cǐ jí néngsuǒhuà tā yě léngyányún yóu wǒ guān
得解脱。”此即能所化他也。楞严云：“由我观
tīng shí fāngyuánmíng gù guān yīn míngbiàn shí fāng jiè cǐ jiānyǎn ěr
听十方圆明，故观音名遍十方界。”此兼眼耳
èr gēn gù yúnguāntīng bìngshǔ zì xíng dà bēi jīng jiānguān yīn
二根，故云观听，并属自行。大悲经，兼观音、
zì zài èr hào jí shǔ zì tā ruòzhǔnwēnlíng shì guān yīn zhě
自在二号，即属自他。若准温陵释：“观音者，
guān shì yán yīn yuányìngyuán wù zhī hào cǐ yì jiān zì xínghuà tā
观世言音，圆应圆悟之号。”此亦兼自行化他。
rán zì xíngbiān guān zì yīngzuò qù shēng wèi cǐ pú sà yòng bō rě
然自行边，观字应作去声，谓此菩萨，用般若
guān huì zhàojiàn wǔ yùnshēn xīn kōng jì dù zhū kǔ è jí shēng
观慧，照见五蕴身心空寂，度诸苦厄，即生
sǐ jiě tuō dé dà ān lè gù yún zì zài jiāoguāngyún guān zì
死解脱，得大安乐，故云自在。交光云：“观字
suí sú suī zuòpíngshēng lǐ shí qù shēng liáng yǐ nà shēngwéiwén
随俗，虽作平声，理实去声。良以纳声为闻，
dá lǐ wéiguān tè qǔ dá lǐ gù yú yīn shēng bù yánwén ér yán
达理为观，特取达理，故于音声不言闻，而言
guān yě fù xū zhī yīn zhōngmíng zì xíng guǒshàng shì huà tā rán
观也。”复须知因中名自行，果上是化他。然

pú sà yǐ lì shēng wéi yào bì jiān huà tā fāng yìng pú sà zhī hào
菩萨以利生为要，必兼化他，方应菩萨之号。

pú sà zhě fàn yīn jù yún pú tí sà duǒ pú tí cǐ fān jué
菩萨者，梵音具云菩提萨埵。菩提此翻觉，

sà duǒ fān wéi yǒu qíng jiù zhōng yì yǒu zì xíng huà tā èr yì zì xíng
萨埵翻为有情，就中亦有自行化他二义。自行

biān zé pú sà yǐ jù jué wù zhī zhì shàng yǒu yú xí zhī qíng wèi jìn
边，则菩萨已具觉悟之智，尚有余习之情未尽

ruò huà tā biān wèi pú sà yǐ bēi mǐn
（习情若尽，则名为佛）。若化他边，谓菩萨以悲愍

xīn kāi jué yī qiè yǒu qíng lìng jiàn dà dào èr yì hé míng gù chēng
心，开觉一切有情，令见大道，二义合名，故称

pú sà
菩萨（有情，即众生别称）。

2.1.1.2 二所修之法

xíng shēn bō rě bō luó mì duō shí
行深般若波罗蜜多时

xíng shì xiū xíng jí suǒ rù guān xíng yě
行是修行，即所入观行也。

shēn shì shèn shēn jí zhēn kōng bō rě fēi xīn suǒ zhī fēi shí
深是甚深，即真空般若，非心所知，非识

néng shí bō rě yuē jiào yǒu èr yī shēn èr qiǎn qiǎn zhě
能识。般若约教有二：一、深；二、浅。浅者，

míng rén kōng bō rě shì èr shèng suǒ zhèng shēn zhě jí fǎ kōng bō rě
名人空般若，是二乘所证；深者即法空般若，

shì pú sà suǒ rù jīn cǐ zhēn kōng shí xiàng fēi èr shèng piān kōng xiǎo
是菩萨所入。今此真空实相，非二乘偏空小

zhì suǒ jiàn gù yún shēn yě
智所践，故云深也。

shí zhě zhèng rù zhēn kōng tǐ zài yī chà nà shí yě nǎi pú
时者，证入真空体，在一刹那时也。乃菩

sà yǐ wú fēn bié zhì zhào liǎo wǔ yùn shēn xīn kuò rán jì miè xìng xiàng
萨以无分别智，照了五蕴身心，廓然寂灭，性相

jiē kōng jí zuì hòu yī chà nà qǐng zhèng rù zhēn kōng tǐ zhī shí ér
皆空，即最后一刹那顷，证入真空体之时。而

chèn tǐ qǐ yòng dù yī qiè kǔ è yì zài yī chà nà shí dà bō
称体起用，度一切苦厄，亦在一刹那时。大般
rě jīng yún jiē yǐ wú xìng ér wéi zì xìng yòng yī chà nà xiāngyìngmiào
若经云:“皆以无性而为自性，用一刹那相应妙
huì zhèng dé wú shàngzhèngděng pú tí shì yě
慧，证得无上正等菩提。”是也。（若据不空所译本，即非因地时，乃菩萨入慧光定时说。今按本译，以因地释，令行人有所措心也。如心地观经云：“一刹那心，般若相应，悟三世法无余。”是知，以因地为正。言体用皆在一刹那时者，由五蕴本空，苦厄斯无，故体用同时也。言无分别智者，亦名根本智，若最初一念闻声见色，得声色自性时，是现量当前，即无分别智照，不属生灭有无。此智才发，分别之心顿泯，当体即是真空。若见真空，名见佛性。若刹那流入意地，起第二念，分别事理，即是生灭心，生灭妄想相续，念念不住，随他声色流转，即智而成识。若不起分别，境自如如，即识而成智矣。刹那者，时之极速也。一念中，有九十刹那。又云，一弹指顷，六十五刹那。）

sān xiū zhèng zhī wèi
2.1.1.3 三修证之位

zhàojiàn wǔ yùn jiē kōng dù yī qiè kǔ è
照见五蕴皆空，度一切苦厄。

zhàojiàn shì néng rù zhī guān wǔ yùn shì suǒguān zhī jìng
照见，是能入之观；五蕴，是所观之境。
zhèng yǐ miào huì zhàojiàn wǔ yùn zì xìng dāng tǐ jiē shì zhēnkōng gù
正以妙慧照见五蕴自性，当体皆是真空，故

yì èr shèngmiè sè qiú kōng ruò zhèngzhēnkōng shí néngsuǒ jù wàng
异二乘灭色求空。若证真空时，能所俱忘

yǐ zhào zì zài guǒ jí guān zì zài zhī guān zì zài yīn jí wú rén
矣。照字在果，即观自在之观字在因。即吾人

shuài ěr xīn shí bù qǐ fēn bié zhī xiànliàng gù cǐ zhào zhī yī zì
率尔心时，不起分别之现量，故此照之一字，

shì xiū bō rě zuì chū xià shǒugōng fū zhī yào shù jí wú fēn bié zhì
是修般若最初下手工夫之要术，即无分别智，

zhào ér liǎoliǎo zhě jiàn fēi yǎngēn jí yǎn shí suǒ jiàn nǎi xiànliàngdāng
照而了了者。见非眼根及眼识所见，乃现量当

qián yú yī qiè fǎ dé fǎ zì xìng bú jiànxiānchén kě dé suǒ
前，于一切法，得法自性，不见纤尘可得。所

wèi bú jiàn sè bú jiànshòu xiǎng xíng shí fēi yuē bú jiàn jiàn
谓不见色，不见受、想、行、识。非曰不见，见

jí wú jiàn yóu wǔ yùnběnkōng jí shì shí xiàng shí xiàng wú xiàng
即无见。由五蕴本空，即是实相，实相无相，

gù bù kě jiàn bù kě jiàn ér jiàn dòngchè fǎ jiè fēi wéi bú jiàn shì
故不可见。不可见而见，洞彻法界，非唯不见世

jiān zhū fǎ yú chū shì jiān yī qiè chándìng zhì huì jiě tuō sānmèi
间诸法，于出世间一切禅定、智慧、解脱、三昧、

wú shàngzhèng jué pú tí niè pánděng fǎ xī kōng gù jiē bú jiàn
无上正觉菩提、涅槃等法悉空，故皆不见。

dōu wú suǒjiàn míngwéizhàojiàn shì jiànzhū fǎ shí xiàng yě piē yǒu
都无所见，名为照见，是见诸法实相也，瞥有

shǎojiàn jí duòwàngxiǎng wú míng kū zhái yǐ wǔ yùn zhě sè shòu
少见，即堕妄想无明窟宅矣。五蕴者，色、受、

xiǎng xíng shí yě yùn yǐ jī jù wéi yì wèi zhūzhòngshēng yóu
想、行、识也。蕴以积聚为义，谓诸众生，由

cǐ wǔ fǎ jī jù chéngshēn fù yóu cǐ shēn jī jù wú liàngchén
此五法，积聚成身，复由此身，积聚无量尘

láo fán nǎo ér shòu wú liàngshēng sǐ lún huí zhī kǔ yòumíng wǔ yīn
劳烦恼，而受无量生死轮回之苦。又名五阴，

yì yóu jī jù wàngxiǎng fán nǎo ér yīn fù běnmíngzhēnxìng yě sè yǐ
亦由积聚妄想烦恼，而阴覆本明真性也。色以

zhì ài wéi yì wèi cǐ shēn jiǎ hé dì shuǐ huǒ fēng sì dà yīn yuán
质碍为义，谓此身假合地、水、火、风四大因缘

ér chénghuàn zhì jì wàishān hé dà dì qì jiè fán yǒuxíngzhě
而成幻质，洎外山河、大地、器界凡有形者，

jiē míngwéi sè shòu yǐ lǐng nà wéi yì wèiyǎn ěr bí shé
皆名为色。受以领纳为义，谓眼、耳、鼻、舌、

shēn yì zhī liù shí nà bǐ sè shēng xiāng wèi chù fǎ
身、意之六识，纳彼色、声、香、味、触、法

zhī liù chén xiǎng yǐ shěn sī qǔ xiàngwéi yì jí yì shí yuánxiǎng liù
之六尘。想以审思取像为义，即意识缘想六

chén zhī jìng xíng yǐ zàozuò wéi yì jí yì shí sī wéi chén jìng zào
尘之境。行以造作为义，即意识思惟尘境，造

zuòshàn è xíng yè shí yǐ liǎo bié wéi yì míngwéi xīn wáng shòu
作善恶行业。识以了别为义，名为心王。受、

xiǎng xíng shì xīn suǒ gù cǐ wǔ yùnzǒngmíngshēn xīn èr fǎ cǐ zhī
想、行是心所。故此五蕴总名身心二法。此之

shēn xīn rú huàn rú huà cóng yīn yuánshēng yuán wú shí xìng gù
身心，如幻如化，从因缘生，原无实性，故

fó wèipíngshāwángshuō yù sè rú jù mò
佛为瓶沙王说喻，色如聚沫（因风吹水成聚，体相

shòu rú shuǐpào
无实），受如水泡（水因物击成泡，起灭无常，众生所

xiǎng rú yángyàn
受苦乐之事亦尔），想如阳焰（远望旷野，日光发焰如

xíng rú bā jiāo
水，渴者思饮，众生因念成想，终为虚妄），行如芭蕉（蕉

shí rú huàn shì
体危脆，中无有实，众生造作诸行亦尔），识如幻事（幻

术，幻作人马，本无实体，众生识心分别诸法，随境生灭，

pú sà yǐ bō rě zhì guān cǐ wǔ yùn sè cóng sì dà
如幻无实），菩萨以般若智，观此五蕴，色从四大

jiǎ hé ér yǒu shòu xiǎng xíng shí yóuwàngxiǎngjìng jiè ér shēng
假合而有，受、想、行、识由妄想境界而生，

sì dà wàngxiǎngběn wú zì xìng dāng tǐ jí kōng gù yuē jiē kōng
四大妄想本无自性，当体即空，故曰皆空。

fēi wèi jué rán miè wú wéikōng yì fēi yǒu fǎ néng lìng bǐ kōng yǐ bǐ
非谓绝然灭无为空，亦非有法能令彼空，以彼

běn zì kōng gù zhòngshēng bù liǎoshuǐyuèkōnghuā[18] gù zhí wǔ yùnhuàn
本自空故。众生不了水月空花，故执五蕴幻

[18] 卍新續藏：华；弘化社：花

yǒu zhī sè ér mí zì xìng zhī zhēnkōng zhēnkōnghuànyǒu tǐ wú yǒu
有之色，而迷自性之真空。真空幻有，体无有
èr dàn suí fán shèngsuǒ jiàn bù tóng ruò yǐ wàng xīn fēn bié zé jiàn
二，但随凡圣所见不同。若以妄心分别，则见
wǔ yùn ér yí zhēnkōng ruò yǐ bō rě guān zé zhēnkōngxiàn ér
五蕴，而遗真空；若以般若观，则真空现，而
wǔ yùnwáng shì gù zhēnkōng yī xiǎn huànyǒudōumiè jí wǔ yùn sī
五蕴亡。是故真空一显，幻有都灭，即五蕴斯
kōng ér kǔ è sī dù shì wéidào bǐ àn yǐ yán dù zhě tuō yě
空，而苦厄斯度，是为到彼岸矣。言度者，脱也，
chāoyuè yě yī qiè kǔ è zhě shì chū shì jiānzhū kǔ yě cǐ shàng
超越也；一切苦厄者，世出世间诸苦也。此上
xù shùguān zì zài pú sà xiū zhèng zhī zhǐ nǎi yī jīng zhī gāng lǐng shǐ
序述观自在菩萨修证之旨，乃一经之纲领，使
rén xiào ér xiū zhī ruò yǒushàng jī zhī rén dǔ cǐ biàn wù wú shēng
人效而修之。若有上机之人，睹此便悟无生。
rú qí shàngshànggēnzhě wénguān zì zài míng jí dùnzhèngzhēnkōng
如其上上根者，闻观自在名，即顿证真空，
hé jiǎ hòu yǔ rú huòwèirán xū xiáng xià wén
何假后语？如或未然，须详下文。（上言证者，乃证悟之证，非同二乘取证果位之证。故经云：“无智亦无得。”下皆同也。镇国云：“生死之本，莫过人、法二执。迷身心总相，故计人、我为实有；迷五蕴自相，故计法我为实有。智眼照知五蕴和合，假名为人，一一谛观，但见五蕴，求人我相，终不可得。”先观色蕴，是观身，了知坚是地，润是水，暖是火，动是风。观余四蕴，则是观心，了知领纳为受，取相为想，造作为行，了别为识。依此身心谛观分明，但见五蕴，求人我相终不可得，名为人空。若观一一蕴，皆从缘生，都无自性，求蕴相不可得，则五蕴皆空，名为法空。是以照五蕴，而二空理现矣。言世间苦者，所

谓八苦：生、老、病、死、怨[19]憎会、爱别离、求不得、五阴盛也。出世间苦者，变易生死也。谓声闻、缘觉、菩萨，虽离世间分段生死，而有方便等土变易生死。如初位为因，后位为果；又后位为因，后后位为果。以其因移果易，故名变易。言分段者，谓三界内众生，随其作业，所感果报，身之形段则有长短，命之分限则有延促，是名分段生死。以照见蕴中我人空故，灭烦恼障，即度分段苦；以照见五蕴自性空故，灭所知障，即度变易苦。苦厄虽众，而二死收尽，今见真空，则度厄已尽矣。）

2.1.2 二正示法空

fēn èr chūmíngyùnkōng èr xiǎnkōng dé
分二：初明蕴空；二显空德。

2.1.2.1 初明蕴空

shè lì zǐ sè bú yì kōng kōng bú yì sè sè jí shì kōng
舍利子，色不异空，空不异色，色即是空，

kōng jí shì sè shòu xiǎng xíng shí yì fù rú shì
空即是色，受、想、行、识，亦复如是。

cǐ zhèng shì míng wǔ yùn zhēnkōng xiǎn fēi lí sè míngkōng jí duàn
此正释明五蕴真空，显非离色明空及断

miè kōng yǐ jí sè zhī kōng wéi zhēnkōng jí kōng zhī sè wéi huàn sè
灭空，以即色之空为真空，即空之色为幻色，

ér sè shì yī qiè fǎ xiàng zhī shǒu gù jǔ chū shè hòu yǐ sè yì jì
而色是一切法相之首，故举初摄后，以色义既

[19] 卍新續藏：冤；弘化社：怨

zhāng zé wàn fǎ zhāo rán sè jí sì dà huàn yǒu zhī sè kōng
彰，则万法昭然。色，即四大幻有之色；空，
jí bō rě zhēnkōng zhī lǐ zhòngshēng yīn mí zhēnkōng ér chénghuàn yǒu
即般若真空之理。众 生 因迷真空，而 成 幻有
zhī sè huàn yǒu yuánshēng yuán wú zì xìng běn shì zhēnkōng rú bō
之色。幻有缘 生，元无自性，本是真空，如波
wài wú shuǐ yóu zhòngshēng yǐ wàngxiǎngfēng jī bǐ zhēnyuán suì mí
外无水。由 众 生 以妄 想 风，击彼真 源，遂迷
yuán zhú làng chén nì kǔ jīn rú lái jiào yǐ bō rě guān huì zhào liǎo
源逐浪，沉 溺苦津。如来教以般若观 慧，照了
huàn yǒu wú yì zhēnkōng rú wù bō bú yì shuǐ gù yún sè bú yì kōng
幻有，无异真空，如悟波不异水。故云色不异空。
rú zhì gōng yuē yǒu xiàngshēnzhōng wú xiàngshēn wú míng lù shàng wú
如志公曰：“有相身 中无相身，无明路 上无
shēng lù shì yě kōng bú yì sè zhě zhēnkōng wéi wàn fǎ zhī tǐ
生 路。”是也。空不异色者，真空为万法之体，
gù běn jù yī qiè zhū fǎ rú shuǐ chūshēng bō tāo yǐng mò jí suí qì fāng
故本具一切诸法，如水出 生 波涛影沫及随器方
yuánděngxiàng ér zhòngshēng yīn zhí huànxiàng gù mí zhēnkōng rú yú
圆 等 相。而 众 生 因执幻 相，故迷真空，如愚
fū guān bō mí shuǐ rú lái jiào xiū bō rě guān huì dá zhēnkōng tǐ
夫观波迷水。如来教修般若观慧，达真空体，
wú yì huànxiàng rú wù shuǐ bú yì bō gù yúnkōng bú yì sè
无异幻 相，如悟水不异波。故云空不异色。
sè jí shì kōng kōng jí shì sè zhě zhèng fā míng bú yì zhī zhǐ
色即是空，空即是色者，正 发明不异之旨，
yǐ bú yì gù jí shì zhī yě yòu kǒng rén yīn fǎ chéng zhí yóu cún sè
以不异故即是之也。又恐人因法 成 执，犹存色
kōng èr jiàn rú shì wèi yù shí xiāng shì réng cún èr wù gù yán bú yì
空二见，如世谓玉石 相似，仍存二物，故言不异。
jīn yù mǐn cǐ èr jiàn shǐ rén miào qì sè kōng bú èr quán tǐ jí shì
今欲泯此二见，使人妙契色空不二，全 体即是，
rú bō jí shuǐ rú shuǐ jí bō dòng jìng shì fēn tǐ wú èr zhì yóu
如波即水，如水即波，动静似分，体无二致。由
mí zhēnkōng gù lìng shí huàn jí zhēn quán lì èr míng yuán wú èr wù
迷真空，故令识幻即真，权 立二名，元无二物。
gù yǒng jiā yún wú míng shí xìng jí fó xìng huànhuàkōngshēn jí fǎ
故永嘉云：“无明实性即佛性，幻化空身即法

shēn shì zhī huàn jìng běnzhēn bù yóu xiū xí jīn yīn mí zhòng gù
身。”是知幻境本真，不由修习。今因迷重，故
xū bō rě zhì zhào bù jiǎ zhì zhào bù zhī běnzhēn bù zhī běnzhēn
须般若智照。不假智照，不知本真，不知本真，
zhì jiàn gè yì fán fū zhí yǒu shēn xīn gù jiàn shēng miè shòu yú shēng
致见各异。凡夫执有身心，故见生灭，受于生
sǐ wài dàozhuókōng bō wú zuì fú gù duò lún huí èr shèngwàng
死。外道著空，拨无罪福，故堕轮回。二乘妄
jiàn wǔ yùn shí yǒu qí xiàng bù liǎo yuánshēng xīn qǐ yàn lí gù duò
见五蕴实有其相，不了缘生，心起厌离，故堕
shēngwén suī liǎo wǔ yùn zhū fǎ yuánshēng bù dá wú xìng gù duòyuán
声闻。虽了五蕴诸法缘生，不达无性，故堕缘
jué ruò liǎo wǔ yùn zhū fǎ wú xìngyuánshēng yuánshēng wú xìng wú
觉。若了五蕴诸法，无性缘生，缘生无性，无
xìng gù kōng kōng jí zhēnkōng shì míng wéi fó fǎ shēnzhēnkōng zhī tǐ
性故空，空即真空，是名为佛。法身真空之体，
yuán fēi duàn miè gù xū yú huàn yǒu zhōng qiú huàn wài wú zhēn gù yuē
原非断灭，故须于幻有中求。幻外无真，故曰
zhēnkōng zhēn wài wú huàn gù yuē huàn sè cǐ zhēnkōnghuàn sè bú
真空；真外无幻，故曰幻色。此真空幻色，不
yì xiāng jí shì yī jīng zhī jí zhǐ bō rě zhī zhēnzōng
异相即，是一经之极旨，般若之真宗。（旧依教
释，佛为执有之徒，破色立空，故云色不异空；为执空之
徒，破空立色，故云空不异色；为诸菩萨，显中道观，示
实相理，俱立俱破，故云色即是空，空即是色。今经幻色
当体即是真空，全非破空有之旨，故非旧释。）sè yùn jì ěr色蕴既尔，
sì yùn jiē rán gù yúnshòu xiǎng xíng shí yì fù rú shì ruò jù
四蕴皆然，故云受、想、行、识亦复如是。若具
shuō zhě yīngyún shòu bú yì kōng kōng bú yì shòu shòu jí shì kōng
说者，应云：受不异空，空不异受，受即是空，
kōng jí shì shòu yú sān yùn lì zhī kě zhī shì míng wǔ yùn jiē kōng
空即是受。余三蕴例之可知，是名五蕴皆空。
jīn rú lái lìng guān cǐ xiànqián wǔ yùn shēn xīn wéi suǒ guān jìng
今如来令观此现前五蕴身心，为所观境，

bù jiǎ bié qiú tā fǎ wéi jìng shì wéi zuì qiè zuì yào ruò néngguān yī yùn
不假别求他法为境，是为最切最要。若能观一蕴
kōng zé yùn yùn jiē kōng gù yuán jué jīng yún huànshēnmiè gù huàn
空，则蕴蕴皆空。故圆觉经云："幻身灭故，幻
xīn yì miè huàn xīn miè gù huànchén yì miè huànchénmiè gù huàn
心亦灭；幻心灭故，幻尘亦灭；幻尘灭故，幻
miè yì miè huànmiè miè gù fēi huàn bú miè dàn bǐ jīng yǐ pò huàn
灭亦灭；幻灭灭故，非幻不灭。"但彼经以破幻
xiǎnzhēn cǐ jīng jí huàn shì zhēn zhǐ suī bù tóng sè xīn wú yì
显真，此经即幻是真，旨虽不同，色心无异。
jì zhī cǐ xīn zhēnwàngtóngyuán kōngyǒu bú èr jí cǐ xiànqián yī
既知此心，真妄同源，空有不二，即此现前一
niànwàngxiǎng qǐ chù biàn shì zhēnkōng dú lù chéngqián dāng xià yǐ zhì
念妄想起处，便是真空独露呈前。当下以智
guānchá jiànwàng wú tǐ biàn shì zhēnkōng jí fán xīn ér jiàn fó xīn
观察，见妄无体，便是真空，即凡心而见佛心。
jù kě qì zī huànwàng ér bié xiǎngzhēn rú rú qì bō qiú shuǐ wū kě
讵可弃兹幻妄而别想真如，如弃波求水，乌可
dé zāi cǐ zhī kōngyǒu bú èr zhēnwàngtóngyuán fēi zhì mò dá
得哉？此之空有不二，真妄同源，非智莫达，
gù hū shè lì zǐ ér gào zhī shè lì shì fàn yǔ zǐ shì huá yán nǎi
故呼舍利子而告之。舍利是梵语，子是华言，乃
rú lái dì yī zhì huì dì zǐ běnnántiān zhú dà lùn shī tí shè pó luó mén
如来第一智慧弟子，本南天竺大论师提舍婆罗门
suǒ shēng mǔ míng shè lì cóng mǔ shòuchēng gù míng shè lì zǐ cǐ
所生，母名舍利，从母受称，故名舍利子。此
yì yúnshēn zǐ yǐ mǔ hǎo xíngshēn gù yòu yì yún qiū zǐ yǐ qí mǔ
译云身子，以母好形身故。又译云鹙子，以其母
yǎn míng jìng rú qiū niǎo zhī mù huò yán qí mǔ cái biàn yù rú qiū niǎo
眼明净，如鹙鸟之目；或言其母才辩，喻如鹙鸟
àn cǐ jīng liù yì ér shī hù suǒ
（鹙即春莺，又云百舌鸟是）。按此经六译，而施护所
yì běn wèiguān zì zài pú sà zài líng jiù shān wèi shè lì zǐ shuō jì
译本，谓观自在菩萨在灵鹫山，为舍利子说。既
ěr pú sà xià dāngyǒu yán zì jīn jù jīng wén shì jí dà bù bō rě
尔，菩萨下当有言字，今据经文势及大部般若
zhōng yīng shì fó shuō yǐ wén fēi quán bù gù wú yuán qǐ jí liú tōng
中，应是佛说。以文非全部，故无缘起及流通

èr fēn rán zhì zhě dàn qǔ qí yì wù nì qí jì ruò fó shuō ruò
二分。然智者但取其义，勿泥其迹，若佛说、若
pú sà shuō jiē kě
菩萨说，皆可。（离色明空者，谓空在色外，如墙处不空，墙外是空。断灭空者，谓灭色明空，如穿井除土出空，以先有后无，是为断灭。此二非真实心，无知无用，不能现于万法。然外道二乘，皆有断灭。外道断灭，归于太虚。二乘断灭，归于涅槃。有以此经如余经，三分分释。从“观自在”至“度一切苦厄”，为缘起序分。“舍利子”至“三菩提”，为正宗分。“故知”以下，皆为流通分。如此亦强为穿凿。然此既云“心经”，即大部般若之心，故无序分等。慈恩云：“录大经妙最，别出此经，三分二序，故皆遗阙。”余译虽自有缘起之文，而不合众译。但得其旨，不可于此妄生是非。）

2.1.2.2 二显空德

fēn èr chūzǒngbiāo èr bié shì
分二：初总标；二别释。

2.1.2.2.1 初总标

shè lì zǐ shì zhū fǎ kōngxiàng bù shēng bú miè bú gòu bú
舍利子，是诸法空相。不生不灭，不垢不
jìng bù zēng bù jiǎn
净，不增不减。

shì zhū fǎ zhě jí wǔ yùnděng fǎ yě kōngxiàng zhě
“是诸法”者，即五蕴等法也。“空相”者，

jí zhū fǎ zhī zhēnkōng shí xiàng yě gài qián shì wǔ yùnhuànyǒu jí shì
即诸法之真空实相也。盖前示五蕴幻有即是
zhēnkōng ér wèishuō qí xiàng gù jīn shì yún shì zhū fǎ kōngxiàng
真空，而未说其相，故今示云："是诸法空相。"
jì yúnzhū fǎ kōngxiàng zé bù kě lí zhū fǎ ér biéyánkōngxiàng cǐ
既云诸法空相，则不可离诸法而别言空相。此
zhí zhǐ zhū fǎ dāng tǐ jí shì zhēnkōng zhī xiàng pì rú shuǐyuè jìngxiàng
直指诸法当体即是真空之相。譬如水月镜像，
tǐ lí shēngmiè gòujìng zēngjiǎn gù bù kě zuò zhī lìngshēng huài
体离生灭、垢净、增减，故不可作之令生，坏
zhī shǐ miè rǎn zhī lìnggòu zhì zhī shǐ jìng jiā zhī lìngzēng sǔn zhī
之使灭，染之令垢，治之使净，加之令增，损之
shǐ jiǎn hé yǐ gù yǐ bǐ yǐngxiàngwú shí dāng tǐ jí kōng yì
使减。何以故？以彼影像无实，当体即空，亦
rú xū kōng bù kě yǐ shēngmiè gòujìng zēngjiǎnmíng zhī zhēnkōng
如虚空，不可以生灭、垢净、增减名之。真空
zhī xiàng yì ěr gù bù kě dé ér míng zhī nǎi qiángmíngyuē shí xiàng
之相亦尔，故不可得而名之，乃强名曰实相。
shí xiàng zhī xiàng fēi wǔ yǎnnéng kuī xīn zhì suǒ cè wéizhèngzhě
实相之相，非五眼能窥，心智所测，唯证者
néng zhī gàishēngmiè yuē zhǐ yùn chù jiè gòujìng yuē zhǐ
能知。盖生灭，约指蕴、处、界。垢净，约指
sì dì yīn yuán zēngjiǎn yuē zhǐ zhì dé yǐ yùnděng shì mí zhēnzhú
四谛因缘。增减，约指智得。以蕴等是迷真逐
wàng gù jiànshēngmiè shí èr yīn yuányǒu liú zhuǎn huánmiè èr mén
妄，故见生灭。十二因缘有流转、还灭二门。
qí liú zhuǎnmén shì kǔ jí èr dì nǎi shì jiān yīn guǒ gù gòu
其流转门，是苦、集二谛，乃世间因果，故垢。
qí huánmièmén shì dào miè èr dì nǎi chū shì yīn guǒ gù jìng
其还灭门，是道、灭二谛，乃出世因果，故净。
pú sà xiū xíng dàoyǒusuǒzēng ér huòyǒusuǒjiǎn gù yúnzēngjiǎn
菩萨修行，道有所增，而惑有所减，故云增减。
jīn yán bù shēngmiè gòujìng zēngjiǎn shì fā míngzhū fǎ zhēnkōngxiàng
今言不生灭、垢净、增减，是发明诸法真空相
zhōng běn wú fán shèng xiū zhèng yīn guǒděng fǎ zhí xiǎn bō rě yī zhēn
中，本无凡圣修证因果等法。直显般若一真
kōng tǐ shǐ rén zhū jiàn tuō luò yī sī bú guà dú lù zhēncháng
空体，使人诸见脱落，一丝不挂，独露真常，

jí rú rú fó
即如如佛。（还源观中云：“随流加染而不垢，返流除染而不净。在圣体而不增，处凡流而不减。”略疏云：“色从缘起，真空不生；色从缘谢，真空不灭。又随流不染，出障非净；又障尽非减，德满不增。此生灭、垢净、增减，是有为法相，翻此以显真空之相，故云空相。”）

2.1.2.2.2 二别释

fēn sì chū shì yùnchù jiè èr shì shí èr yīn yuán sān shì sì
分四：初释蕴处界；二释十二因缘；三释四
dì sì shì zhì dé
谛；四释智得。

2.1.2.2.2.1 初释蕴处界

shì gù kōngzhōng wú sè wú shòuxiǎngxíng shí wú yǎn ěr bí shé
是故空 中 无色，无受 想 行识，无眼耳鼻舌
shēn yì wú sè shēngxiāngwèichù fǎ wú yǎn jiè nǎi zhì wú yì shí
身意，无色 声 香味触法。无眼界，乃至无意识
jiè
界。

shì gù zhě chéngshàng qǐ xià zhī cí yǐ fā míngzhū fǎ
“是故”者，承 上 起下之词，以发明诸法
kōngxiàng bù shēngmièděng zhī gù gù wú sè shòuděng yě kōngzhōng
空 相不 生 灭等之故，故无色受 等也。“空 中”
zhě jí kōngxiàng zhī zhōng yǐ zhēnkōng shí xiàng běn lí yī qiè fán
者，即空 相之 中 。以真 空实 相，本离一切凡
shèngděng fǎ gù wú yùn chù jiè yīn yuán xiū zhèng zhī xiàng
圣 等法，故无蕴、处、界、因缘、修 证之 相。
zhì yú bō rě kōngzhōng kōngxìngshàng bù kě dé kuàngyǒuyùn chù
至于般若空 中，空性 尚 不可得，况 有蕴、处、

jiè děng fǎ gù yún wú yě gài wú fēi tóng guī máo tù jiǎo zhī wú
界等法，故云无也。盖无，非同龟毛兔角之无，
nǎi jí yī qiè xiàng lí yī qiè xiàng wéi wú yǐ wàng qíng yī xī fán
乃即一切相离一切相为无，以妄情一息，凡
shèng jiàn xiāo zhēn kōng dú lù gù wú yùn chù jiè děng kě dé
圣见销，真空独露，故无蕴、处、界等可得。
wú sè zhì xíng shí shì wú wǔ yùn yě wú yǎn ěr zhì
“无色”至“行识”，是无五蕴也。“无眼耳”至
chù fǎ shì wú shí èr chù yě wú yǎn jiè zhì wú yì shí
“触法”，是无十二处也。“无眼界”至“无意识
jiè shì wú shí bā jiè yě cǐ hé liù gēn liù chén wéi shí èr chù
界”，是无十八界也。此合六根六尘，为十二处。
hé liù gēn liù chén
（根以能生识为义，尘以染污情识为义。）合六根六尘
liù shí wéi shí bā jiè zài nèi wéi liù gēn zài wài wéi liù chén gēn
六识，为十八界。在内为六根，在外为六尘，根
chén xiāng duì shí shēng qí zhōng suǒ wèi yǎn shí ěr shí bí shí
尘相对，识生其中，所谓眼识、耳识、鼻识、
shé shí shēn shí yì shí
舌识、身识、意识。（界以界别为义。谓此十八法，
各有别体，义无浑滥。如眼以色为界，耳以声为界，乃至
意以法为界。眼不能越色有见，耳不能越声有闻，乃至意
不能越法有知。色以眼为界，以色必眼所见，非声香等能
对眼故，乃至意以法为界，以法必意所知，非声香等能对
意故。眼识界，是眼家之识，必依眼根始发，非依余根能
发，而眼亦不能发声香等识，故此为别。余可例知。）“乃
nǎi
zhì zhě shì jǔ qí shǐ mò ér bāo kuò qí zhōng yě cǐ yùn
至”者，是举其始末，而包括其中也。此蕴、
chù jiè míng wéi sān kē fǎ mén fǎ mén suī sān zǒng sè xīn èr
处、界，名为三科法门。法门虽三，总色心二
fǎ kāi hé bù tóng fó wèi mí xīn bù mí sè rén shuō wǔ yùn fǎ hé
法开合不同。佛为迷心不迷色人，说五蕴法，合

sè wéi yī fēn kāi xīn wéi sì fēn
色为一分，开心为四分（受、想、行、识皆心分故。）。

wèi mí sè bù mí xīn rén shuō shí èr chù fǎ kāi sè wéi shí fēn bàn
为迷色不迷心人，说十二处法，开色为十分半（谓内五根，外六尘，法尘半分故。），

hé xīn wéi yī fēn bàn
合心为一分半（谓意根一分，法尘半分。），

wèi xīn sè jù mí rén shuō shí bā jiè
为心色俱迷人，说十八界，

kāi sè wéi shí fēn bàn kāi xīn wéi qī fēn bàn
开色为十分半（准上应知），开心为七分半（谓眼、耳、鼻、舌、身、意之六识，加意根一分，法尘半分。）。

rú lái dòuzhòngshēng jī shuō cǐ sān kē fǎ mén gè suí gēnxìng rèn
如来逗众生机，说此三科法门，各随根性，任

xiū yī fǎ jí néng wù rù jīn cǐ bō rě zhēnkōngménzhōng dōu
修一法，即能悟入。今此般若真空门中，都

wú shì shì shì gù yán wú zhèngxiǎnzhēnkōng shí xiàng tǐ fēi zhì ài
无是事，是故言无。正显真空实相，体非质碍、

lǐng nà shěn sī zào zuò liǎo bié jī jù zhī xiàng gù wú sè
领纳、审思、造作、了别、积聚之相，故无色、

shòu xiǎng xíng shí yě zhēnkōng shí xiàng tǐ fēi gēnchénnéng
受、想、行、识也。真空实相，体非根尘能

rù suǒ rù zhī xiàng gù wú shí èr chù yě zhēnkōng shí xiàng tǐ fēi
入所入之相，故无十二处也。真空实相，体非

gēnchén shí bié zhī xiàng gù wú shí bā jiè yě
根尘识别之相，故无十八界也。

2.1.2.2.2.2 二释十二因缘

wú wú míng yì wú wú míng jìn nǎi zhì wú lǎo sǐ yì wú lǎo
无无明，亦无无明尽。乃至无老死，亦无老

sǐ jìn
死尽。

cǐ míng shí èr yīn yuán yì míngyuán qǐ yì míngyuánshēng
此名十二因缘，亦名缘起，亦名缘生。

suǒ wèi wú míngyuánxíng xíngyuán shí shí yuánmíng sè míng sè yuán
所谓无明缘行，行缘识，识缘名色，名色缘

liù rù liù rù yuánchù chùyuánshòu shòuyuán ài ài yuán qǔ
六入，六入缘触，触缘受，受缘爱，爱缘取，
qǔ yuányǒu yǒuyuánshēng shēngyuánlǎo sǐ yán wú míngzhě hūn
取缘有，有缘生，生缘老死。言无明者，昏
àn yì yě
暗义也。（谓过去世烦恼之惑，覆盖真性，无妙觉之明，妄认四大为自身相，六尘缘影为自心相，故名无明。大般若经云:“如无所有如是而有，若于如是无所有法不能了达，说名无明。”何等法无所有，谓蕴、处、界，乃至十八不共法、一切智、道相智、一切相智。彼由无明及爱势力分别，执着断常二边，由此不知不见诸法无所有性。）xíngzhě zào
行者，造
zuò yě shí zhě
作也（谓过去身口，造作善、不善业，故名行。）。识者，
xīn wáng yě
心王也（真妄和合，名之为识。由过去惑业相牵，致令此神识，投托母胎）。míng sè zhě míng jí xīn sè jí shēn yě
名色者，名即心，色即身也（从托母胎，至第五个七日，生诸根形，四肢差别，是为名色）。liù rù zhě liù gēn yě
六入者，六根也（从名色后，至第七个七日，六根开张，有入六尘之用，故名六入，亦名六处。）。chùzhě
触者，
chù duì yě
触对也（从出胎已来，至三四岁时，六根虽触对六尘，然未能了知生苦乐想，故名为触。）。shòuzhě lǐng nà yě
受者，领纳也（从五六岁，至十二、三岁时，因外六尘触对六根，即能领纳前境好恶等事，然犹未能起淫贪等心，故名为受。）。ài zhě
爱者，

tān ài yě
贪爱也（从十五、六[20]岁，至十八、九岁，贪于淫[21]欲诸境及胜妙等事，然犹未能广遍追求，故名为爱。）。qǔ zhě
取者，qiú qǔ yě
求取也（从二十岁后，贪欲转盛，于五尘境，广遍驰求，故名为取。）。yǒuzhě hòuyǒu yě
有者，后有也（因驰求诸境，起善恶业，积集牵引，当生三界有漏之果，故名为有。）。shēngzhě shòu shēng yě
生者，受生也（今现世所作善恶之业，后世还于六道四生中受生，故名为生。）。lǎo sǐ zhě shuāihuài yě
老死者，衰坏也（谓来世受生已后，五蕴之身，衰已还坏，是名老死）。cǐ shí èr fǎ zhǎnzhuǎngǎn guǒ gù míng yīn hù xiāngyóu jiè míngwéiyuán sān shì xiāng xù xún huán wú yǒujiànduàn rú lún huí zhuǎn gù yuē lún huí shǐ yóuguò qù shì wú míngxíngwéi yīn zhāogǎnxiàn zài shí míng sè liù rù chù shòu wǔ zhě wéiguǒ yóuxiàn zài guǒ qǐ ài qǔ yǒusān zhě wéixiàn zài yīn yóuxiàn zài yīn ér gǎnwèi lái shì shēng lǎo sǐ zhī guǒ cǐ shì shēngxiàng jí fán fū fǎ míng liú zhuǎnmén ruò yuán jué rén wù cǐ zhū fǎ yuánshēng ér wú míngmiè zé xíngmiè nǎi zhì lǎo sǐ miè cǐ shì mièxiàng jí yuán jué fǎ mínghuánmièmén ruò yǐ bō rě guān huì zhàoliǎo wú míng tǐ xìng jiē kōng wú shēngmiè xiàng gù yún wú wú míng yì wú wú míng jìn nǎi zhì wú lǎo sǐ

---

[20] 卍新续藏：四、五；弘化社：五、六
[21] 卍新续藏：姓；弘化社：淫

yì wú lǎo sǐ jìn yán wú wú míng shì jǔ liú zhuǎn chūxiàngkōng
亦无老死尽”。言“无无明”，是举流转初相空；

yì wú wú míng jìn shì jǔ huánmiè chūxiàngkōng nǎi zhì wú lǎo
“亦无无明尽”，是举还灭初相空；“乃至无老

sǐ shì jǔ liú zhuǎn mòxiàngkōng yì wú lǎo sǐ jìn shì jǔ
死”，是举流转末相空；“亦无老死尽”，是举

huánmiè mòxiàngkōng jìn jí miè yě cǐ gài jǔ qí shǐ mòkōng ér
还灭末相空。尽即灭也，此盖举其始末空，而

gāi qí zhōng yǐ xiǎn bō rě zhēnkōng tǐ fēi liú zhuǎnhuánmiè zhī xiàng
该其中，以显般若真空，体非流转还灭之相，

gù wú shí èr yīn yuán yě
故无十二因缘也。

sān shì sì dì
2.1.2.2.2.3 三释四谛

wú kǔ jí miè dào
无苦集灭道。

kǔ jí shēng sǐ kǔ guǒ jí shì huò yè kǔ yīn cǐ shì shì jiān yīn
苦即生死苦果，集是惑业苦因，此是世间因

guǒ miè jí niè pán lè guǒ dào shì dào pǐn lè yīn cǐ shì chū shì jiān
果。灭即涅槃乐果，道是道品乐因，此是出世间

yīn guǒ zhì dù lùn yún shì jiān jí shēn shì kǔ guǒ tān ài
因果。智度论云：“世间及身是苦果，贪、爱、

chēn chī děng zhū fán nǎo shì kǔ yīn fán nǎo miè shì kǔ miè miè fán
瞋、痴等诸烦恼是苦因，烦恼灭是苦灭，灭烦

nǎo fāng fǎ shì míng wéi dào rú lái shuō cǐ sì shèng dì fǎ gài wéi
恼方法是名为道。”如来说此四圣谛法，盖为

fán fū èr shèng bù zhī sān jiè wǔ yùn zhū fǎ rú huàn rú huà běn
凡夫二乘，不知三界五蕴诸法，如幻如化，本

zì wú shēng xìngxiàng jì miè shēng sǐ niè pán yóu rú zuó mèng
自无生，性相寂灭，生死涅槃，犹如昨梦，

ér yú wú shēng fǎ zhōng wàng jiàn shēng miè hèng shòu lún huí pì
而于无生法中，妄见生灭，横受轮回，譬

rú yáng yàn wú shuǐ chù wàng zuò shuǐ xiǎng tú zì pí láo shì gù
如阳焰无水处，妄作水想，徒自疲劳。是故，

rú lái lìng bǐ zhī kǔ duàn jí mù miè xiū dào zàn xī kǔ běn shēng
如来令彼知苦断集，慕灭修道，暂息苦本。声

wén bù liǎo dān jì miè lè yǐ wéi shí zhèng dà shèng pú sà
闻不了，耽[22]寂灭乐，以为实 证。大 乘 菩萨，
xiū bō rě guān jiànzhēnkōng lǐ wú shēngmiè xiū zhèng zhī fǎ shēng
修般若观，见真 空理，无 生 灭修 证 之法。生
miè xiū zhèng zì xìngkōng gù gù míng wú kǔ jí mièdào
灭修 证，自性空故，故名[23] “无苦集灭道”。

（谛者，审实也。凡夫虽有苦集，而不审实，不得称谛。无倒圣智，审知境故，故名圣谛。道品者，即三十七品菩提分法。详余经论。）

sì shì zhì dé
2.1.2.2.2.4 四释智得

wú zhì yì wú dé
无智亦无得。

zhì jí néngguān zhī zhì dé jí suǒzhèng zhī lǐ yì míng bú dàn
智即能 观之智，得即所 证 之理。意明不但
wú yùn chù jiè dì yuánzhū fǎ jí sānshèngrén néngzhèng
无蕴、处、界、谛、缘诸法，即三 乘 人能 证
suǒzhèng jí xiū bō rě pú sà kōngzhū fǎ zhī zhì yǔ kōng zhì zhī
所 证，及修般若菩萨，空诸法之智，与空 智之
suǒ dé lǐ yì wú gài fǎ xìng rú kōng yǐ yǎnbìng gù yú kōngjiàn
所得理亦无。盖法性如空，以眼病故，于空见
huā ér qǔ zhèng gù dà bō rě jīng yún yù zhī shuō rú lái bù néng
花[24]而取 证。故大般若经云：“欲知说如来不 能
zhèngzhū fó fǎ mì mì yì qù dāngxué rú shì shènshēn bō rě bō luó
证 诸佛法秘密义趣，当 学如是甚 深般若波罗
mì duō hé yǐ gù suǒzhèng fó fǎ jí néngzhèngzhě bù kě dé
蜜多。何以故？所 证 佛法及 能 证 者，不可得
gù yòuyún yú yī qiè fǎ shèng yì dì zhōng néngzhèng suǒ
故。”又云：“于一切法 胜 义谛 中，能 证、所
zhèng zhèngchù zhèng shí jí yóu cǐ zhèng ruò hé ruò lí jiē
证、证 处、证 时，及由此 证，若合若离，皆

[22] 卍新续藏：躭；弘化社：耽
[23] 卍新续藏：云；弘化社：名
[24] 卍新续藏：华；弘化社：花

bù kě dé bù kě jiàn gù pú sà yú zhū fǎ kōng bù yīngzuòzhèng
不可得，不可见故。”菩萨于诸法空，不应作证。

wèiguān fǎ kōng shí xiānzuò shì niàn wǒ yīngguān fǎ zhūxiàng jiē kōng
谓观法空时，先作是念：“我应观法诸相皆空，

bù yīngzuòzhèng wǒ wèixué gù guānzhū fǎ kōng bú wèizhèng gù
不应作证。我为学故，观诸法空，不为证故，

guānzhū fǎ kōng nǎi zhì wǒ yú wú shàngzhèngděng pú tí jīn shí yīng
观诸法空。乃至我于无上正等菩提，今时应

xué bù yīngzuòzhèng gù zhì dù lùn yún pú sà shēn rù kōng gù
学，不应作证。”故智度论云：“菩萨[25]深入空故，

zhī kōng yì kōng niè pán yì kōng gù wú suǒzhèng yǐ zhèng bú zhèng
知空亦空，涅槃亦空，故无所证。”以证不证

fǎ bù kě dé gù shǐ cóng wǔ yùn zhōng zhì sì dì nǎi sānshèngrén
法不可得故，始从五蕴，终至四谛，乃三乘人

xiū dàosuǒguān zhī jìng jīn xiū bō rě rú dà huǒ jù wú lùn jìng huì
修道所观之境。今修般若，如大火聚，无论净秽，

chùchù jiē shāo shì gù zhēnkōng lǐ xiǎn fán qíngdàng jìn zhēn
触处皆烧。是故，真空理显，凡情荡尽，真

rú shèngjìng yī qiè zhì zhì xī bù kě dé gù shì zhī yùn chù
如圣境，一切智智，悉不可得。故世之蕴、处、

jiè chū shì zhī sì dì yīn yuán yǐ zhì néngzhèngsuǒzhèng mò bù
界，出世之四谛因缘，以至能证所证，莫不

jiē kōng shì zé rén fǎ liǎngwàng jìng zhì shuāngmǐn rú bìng qù yào
皆空。是则人法两忘，境智双泯，如病去药

chú gù yún wú zhì yì wú dé
除，故云“无智亦无得”。

[25] 卍新续藏：提；弘化社：萨

2.1.3 三依法修证

fēn èr chūmíng pú sà dé niè pán èr míng zhū fó dé pú tí
分二：初明菩萨得涅槃；二明诸佛得菩提。

2.1.3.1 初明菩萨得涅槃

yǐ wú suǒ dé gù pú tí sà duǒ yī bō rě bō luó mì duō gù
以无所得故，菩提萨埵，依般若波罗蜜多故，

xīn wú guà ài wú guà ài gù wú yǒukǒng bù yuǎn lí diāndǎomèng
心无罣碍，无罣碍故，无有恐怖，远离颠倒梦

xiǎng jiū jìng niè pán
想，究竟涅槃。

yǐ wú suǒ dé gù zhě chéngshàng zhū wú zì ér yán
“以无所得故”者，承上诸“无”字而言，

wèi yóu qián zhū fǎ wú suǒ dé zhī gù pú sà yīn yī zhī ér xiū dé jiū
谓由前诸法无所得之故，菩萨因依之而修得究

jìng niè pán gù cǐ wú zì nǎi tǒng yī jīng zhī zhǐ gài yóu fǎ
竟涅槃。故此“无”字，乃统一经之旨。盖由法

xìng rú rú tǐ běn jì miè ruò yǐ yǒu suǒ dé xīn jí mí běnzhēn
性如如，体本寂灭，若以有所得心，即迷本真，

shī yú bō rě guān huì hé yóu yuǎn lí diāndǎo dé yú jiū jìng
失于般若观慧。何由“远离颠倒”，得于“究竟

niè pán niè pán jīng yún wú suǒ dé zhě zé míng wéi huì pú
涅槃”？涅槃经云：“无所得者，则名为慧，菩

sà dé shì huì gù míng wú suǒ dé yòu wú suǒ dé zhě míng dà
萨得是慧故，名无所得。”又“无所得者，名大

niè pán pú sà ān zhù dà niè pánzhōng bú jiàn yī qiè zhū fǎ xìngxiàng
涅槃，菩萨安住大涅槃中，不见一切诸法性相，

gù míng wú suǒ dé yòu wú suǒ dé zhě míngwéi dà shèng pú sà
故名无所得。”又“无所得者，名为大乘，菩萨

bú zhù zhū fǎ gù míng dà shèng qīngliángyún wú suǒ dé jí bō
不住诸法，故名大乘。”清凉云：“无所得即般

rě xiàng yóu dé bō rě wú dé zhì huì gù fāng dé yě dà pǐn yún
若相，由得般若无得智慧，故方得也。”大品云：

yǐ wú suǒ dé ér wéifāngbiàn zhì dù lùn yún yǒu èr zhǒngkōng
“以无所得而为方便。”智度论云：“有二种空：

yī wú fāngbiànkōng gù duò èr shèng dì èr yǒufāngbiànkōng
一、无方便空，故堕二乘地；二、有方便空，

zé wú suǒduò zhí zhì wú shàng pú tí fù yǒu èr zhǒngkōng yī
则无所堕，直至无上菩提。复有二种空：一、

dànxíngkōng duò èr shèng dì èr xíng bù kě dé kōng kōng yì bù
但行空，堕二乘地；二、行不可得空，空亦不

kě dé zé wú chù kě duò gù zhū pú sà yǐ bō rě fāngbiànguān huì
可得，则无处可堕。”故诸菩萨以般若方便观慧，

zhàozhū fǎ kōng gù yú yùn chù jiè yīn yuán dì xiàng jí néng
照诸法空，故于蕴、处、界、因缘、谛相及能

zhèng suǒzhèng jiē wú suǒ dé yǐ cǐ wú suǒ dé xīn gù ér yī
证、所证，皆无所得。以此无所得心故，而依

bō rě xiū xíng zé yè lěi jiě tuō yóu yī cǐ xiū xíng gù zé huò bú
般若修行，则业累解脱。由依此修行故，则惑不

ài xīn jìng bú ài zhì gù xīn wú guà ài yóu wú guà ài zé yè
碍心，境不碍智，故心无罣碍；由无罣碍，则业

lěi jiě tuō yǐ yè tuō gù zé wài wú sān jiè guǒbào zhī kǒng bù yóu
累解脱。以业脱故，则外无三界果报之恐怖。由

wú guǒbào zé nèi yǒng lí fán nǎo zhī diāndǎomèngxiǎng yǐ lí fán
无果报，则内永离烦恼之颠倒梦想。以离烦

nǎo zé zhēncháng dú lù shì wéi jiū jìng niè pán sī xiǎn bō rě zhēn
恼，则真常独露，是为究竟涅槃。斯显般若真

kōng tǐ fēi shēngmiè wéi yīn shǐ guǒ gù zhū pú sà yú yī qiè
空，体非生灭，违因失果。故诸菩萨，于一切

fǎ wú suǒ dé shì dé jiū jìng niè pán rán yī dà bù bō rě jiē yǐ
法无所得，是得究竟涅槃。然一大部般若，皆以

wú suǒ dé ér wéizōng zhì shè yǒu yī fǎ guò niè pánshàngzhě yì rú
无所得而为宗致。设有一法过涅槃上者，亦如

mèng rú huàn xī bù kě dé gù dà bō rě jīng yún suī dá yī qiè
梦如幻，悉不可得。故大般若经云：“虽达一切

fǎ zì xìng jiē kōng ér zhū pú sà yīn cǐ bō rě bō luó mì duō zhèng
法自性皆空，而诸菩萨，因此般若波罗蜜多，证

dé wú shàngzhèngděng pú tí zhuànmiào fǎ lún dù wú liàngzhòng
得无上正等菩提，转妙法轮，度无量众。

suī zhèng pú tí ér wú suǒzhèng zhèng bú zhèng fǎ jiē bù kě dé
虽证菩提，而无所证，证、不证法皆不可得

gù yǐ bù kě dé jí wú néngzhèng suǒzhèngzhūwàng zhī jiàn
故。”以不可得，即无能 证 、所 证 诸 忘 知见。

yóu wú wàngjiàn gù wú diāndǎo zhī fánnǎo ruò yǒu suǒzhèng jí shì
由无 妄 见，故无颠 倒之烦恼。若有所 证 ，即是

diāndǎomèngxiǎng qǐ dé niè pán pú tí jīn gāng bō rě bú huài jiǎ
颠倒 梦 想 ，岂得涅槃菩提？金 刚 般若不坏假

míng lùn yún ruò zhū[26] pú sà zhèngzhēn shí shí nǎi zhì fǎ shēn yì wú
名论云：“若诸菩萨 证 真实时，乃至法身亦无

dé gù pú tí sà duǒ zhě shì néng yī zhī rén bō rě bō
得故。”“菩提萨埵”者，是能依之人。“般若波

luó mì duō zhě shì suǒ yī zhī fǎ xīn wú guà ài diāndǎo
罗蜜多”者，是所依之法。“心无罣碍”、“颠倒

mèngxiǎng shì néngkōng zhī zhàng jiū jìng niè pán shì suǒzhèng zhī
梦 想”是能 空之 障 。“究竟涅槃”是所 证 之

guǒ jiū jìng niè pán zhě wǔ zhù jiū jìn èr sǐ yǒngwáng míng
果。“究竟涅槃”者，五住究尽，二死永 亡 ，名

wéi jiū jìng yì míng wú yú yǐ jiū jìn niè pán zhī jì gù fù míng wú
为究竟，亦名无余，以究尽涅槃之际故，复名无

zhù chù niè pán fēi tóng èr shèng dàn lí jiàn sī huò míngwéi jiě
住处涅槃。非同二 乘 ，但离见、思惑，名为解

tuō quán dé huàchéng zhī niè pán chéng fēi jiū jìng fàn chēng niè pán
脱，权 得化 城 之涅槃，诚 非究竟。梵 称 涅槃，

huáyányuán jì yuán wèi dé wú bú bèi jì wèizhàng wú bú jìn
华言 圆 寂。圆，谓德无不备；寂，谓 障 无不尽。

yì fān dà miè dù dà jí shí xiàng miè jí yùnkōng dù jí yuè kǔ
亦翻大灭度，大即实 相 ，灭即蕴 空 ，度即越 苦；

yòu dà jí fǎ shēn miè jí jiě tuō dù jí bō rě pú sà xiū bō rě
又大即法 身 ，灭即解脱，度即般若。菩萨修般若，

guānzhū fǎ kōng shí xiàng lǐ xiǎn liǎoshēng sǐ huànshēn jí běn fǎ shēn
观 诸法 空 ，实 相 理显，了 生 死 幻 身即本法身，

fánnǎo jí bō rě jié yè jí jiě tuō cǐ zé sānzhàngdùnkōng sān
烦恼即般若，结业即解脱，此则三 障 顿 空 ，三

dé sī yuán shì wèi jiū jìng niè pán
德斯 圆 ，是谓究竟涅槃。

（三障者，即业障、报障、烦恼障也。业能缚众生在

[26] 卍新续藏：论；弘化社：论；校勘：诸（依原论校勘）

生死狱，不得解脱，故名罣碍。三界果报，犹如火宅，是可畏相，故名恐怖。无明体性，是颠倒法，犹如梦想，故名颠倒梦想。由离烦恼，则不起惑结业。由离结业，则无果报矣。五住者，即五住地惑。此惑能令众生，住著生死故也。一、一切见住，即三界见惑也；二、欲爱住，即欲界思惑也；三、色爱住，即色界思惑也；四、有爱住，即无色界思惑也；五、无明住，即根本无明惑也。二乘未了此惑，故沉滞于空，即住方便土。大乘菩萨，方便断除，犹余惑未尽，故住实报土。今修般若，余惑顿破，故名究竟。）

èr míngzhū fó dé pú tí

2.1.3.2 二明诸佛得菩提

sān shì zhū fó yī bō rě bō luó mì duō gù dé ē nòuduō luó

三世诸佛，依般若波罗蜜多故，得阿耨多罗

sānmiǎosān pú tí

三藐三菩提。

sān shì zhě guò qù wèi lái xiàn zài yě ē nòuduō

“三世”者，过去、未来、现在也。“阿耨多

luó sānmiǎosān pú tí zhě huáyán wú shàngzhèngděngzhèng jué jí

罗三藐三菩提”者，华言无上正等正觉，即

zhū fó suǒzhèng zhī dào yì míng fēi dú pú sà yǐ wú suǒ dé xīn yī

诸佛所证之道。意明非独菩萨以无所得心，依

bō rě ér dé niè pán sān shì zhū fó yì yǐ wú suǒ dé xīn yī bō rě

般若而得涅槃；三世诸佛亦以无所得心，依般若

ér dé wú shàng pú tí pú tí niè pán yuán wú èr lù jiē yī bō

而得无上菩提。菩提涅槃，原无二路，皆依般

rě ér dé shě cǐ bō rě ér wú yǒu dé zhī zhě gù dà bō rě jīng

若而得，舍此般若，而无有得之者。故大般若经

yún yī qiè rú lái yīng zhèngděng jué chéng rú shì shèng

云：“一切如来、应、正等觉，乘如是乘，

xíng rú shì dào lái zhì wú shàngzhèngděng pú tí cǐ shèng cǐ dào
行如是道，来至无上正等菩提。”此乘此道，

dāng zhī jí shì shènshēn bō rě bō luó mì duō mó hē bō rě jīng yún
当知即是甚深般若波罗蜜多。摩诃般若经云：

zhū fǎ zì xiàngkōng jí shì ē nòuduō luó sānmiǎosān pú tí yòu
“诸法自相空即是阿耨多罗三藐三菩提。”又

yún pú sà xíng bō rě zuò fó yǐ biànmíngwéi ē nòuduō luó sānmiǎo
云：“菩萨行般若作佛已，变名为阿耨多罗三藐

sān pú tí pú tí shì zhì dé niè pán shì duàn dé pú tí niè pán
三菩提。”菩提是智德，涅槃是断德。菩提涅槃，

qí míng suī èr ér jiē shì jí shèngsuǒzhèng èr zhuǎn yī guǒ yǐ huò
其名虽二，而皆是极圣所证二转依果，以惑

fēi zhì ér bú duàn zhì fēi duàn ér bù yuán gù dà bō rě jīng yún
非智而不断，智非断而不圆。故大般若经云：

pú sà yú pú tí dào jí yī qiè bō luó mì duō yǐ yuánmǎn gù yóu
“菩萨于菩提道及一切波罗蜜多已圆满故，由

yī chà nà xiāngyìngmiào huì zhèng dé rú lái yī qiè xiàng zhì ěr shí
一刹那相应妙慧，证得如来一切相智。尔时

yī qiè fán nǎo xí qì xiāng xù yǒng bù shēng gù míng wú yú duàn zé
一切烦恼习气相续永不生故，名无余断，则

míng rú lái yīng zhèngděng jué shì zhī rú shì èr guǒ jiē yī
名如来、应、正等觉。”是知如是二果，皆依

bō rě bō luó mì duō ér dé chéng jiù yě fó zhě fàn yīn jù yún fó
般若波罗蜜多而得成就也。佛者，梵音具云佛

tuó huáyán jué nǎi qióng lǐ jìn xìng zhī chēng suǒ wèi wù xìngzhēn
陀，华言觉，乃穷理尽性之称。所谓悟性真

cháng liǎohuò xū wàng yùn wú yuán cí dù yǒuqíng jiè xíngmǎn
常，了惑虚妄，运无缘慈，度有情界，行满

guǒyuán gù wèi zhī dà jué yě dà bō rě jīng yún yú yī qiè fǎ
果圆，故谓之大觉也。大般若经云：“于一切法，

zì rán kāi jué gù míng fó tuó rú shí kāi jué yī qiè yǒuqíng lìng lí
自然开觉，故名佛陀；如实开觉一切有情，令离

diāndǎo è yè zhòng kǔ gù míng fó tuó yǐ hé yì gù míngwéi pú
颠倒恶业众苦，故名佛陀。以何义故，名为菩

tí zhèng fǎ kōng yì jí zhèngzhēn rú yì shì pú tí yì zhū fó suǒ
提？证法空义及证真如义，是菩提义。诸佛所

yǒuzhēnjìngmiào jué gù míng pú tí zhū fó yóu cǐ xiàn jué zhū fǎ yī
有真净妙觉，故名菩提。诸佛由此现觉诸法一

qiè zhǒngxiàng gù míng pú tí
切 种 相，故名菩提。”

（如来者，谓乘先佛道来成正觉，故名如来；又然诸法相，有佛无佛，法界法尔，佛于此相，如实现觉，故名如来；又如来依般若波罗蜜多，如实觉一切法真如，不虚妄，不变异，由此觉真如相故，说名如来、应、正等觉。言智德者，谓以平等智慧，照了诸法圆融，通达无碍，随众生机，为其演说，而无差谬也。断德者，谓断除一切烦恼惑业，净尽无余，随所化住处，恶不能染，纵任自在，而无累缚也。二转依果者，以悟烦恼即菩提，故转烦恼而依菩提，乃诸佛所证之道。以生死即涅槃，故转生死而依涅槃，是诸佛所证之果也。）

sì jié zàngōngnéng
2.1.4 四结赞功 能

gù zhī bō rě bō luó mì duō shì dà shénzhòu shì dà míng
故知，般若波罗蜜多，是大神 咒，是大 明
zhòu shì wú shàngzhòu shì wú děngděngzhòu néngchú yī qiè kǔ
咒，是无 上 咒，是无 等 等 咒，能除一切苦，
zhēn shí bù xū
真 实不虚。

gù zhī zhě chéngshàng pú sà zhū fó jiē yī cǐ shēn bō
“故知”者，承 上 菩萨诸佛，皆依此深般
rě ér zhèng dé niè pán pú tí yóu shì gù zhī bō rě gōngyòng bù kě
若而 证 得涅槃菩提，由是故知般若 功 用，不可
sī yì fēi míngyán shù liàngnéngxuān nǎi yǐ sì zhǒngzhòu ér zàn yù
思议，非名 言数 量 能 宣，乃以四 种 咒而赞喻
zhī shén yǐ bú cè wéi yì míng néng pò àn wèi cǐ bō
之。“神”以不测为义，“明”能 破暗，谓此般
rě shéngōngmiàoyòng fēi xīn liàng suǒ zhī néngmiè wú míng chī àn
若 神 功 妙 用，非心 量 所知，能 灭无 明 痴暗，

ér xiǎnzhēnkōng zhì lǐ zhèng dé pú tí niè pán gèng wú yǒu fǎ chū yú
而显真空智理，证得菩提涅槃。更无有法出于
qí shàng gù yún wú shàng shì zhū fó mì mì zhī xīn yìn gù yì wú
其上，故云无上。是诸佛秘密之心印，故亦无
yǒu fǎ yǔ zhī bǐ lún gù yún wú děngděng yòu cǐ bō rě míng wú bǐ
有法与之比伦，故云无等等。又此般若名无比
fǎ fù wú yǒu wú bǐ fǎ yǔ zhī bǐ gù míng wú děngděng wǔ zhù
法，复无有无比法与之比，故名无等等。五住
jiū[27] jìn èr sǐ jù wáng sì shēngguǒ xiè wàn lěi dōujuān[28] gù
究尽，二死俱亡；四生果谢，万累都捐，故
yúnnéngchú yī qiè kǔ rú shì bō rě miàoyòngnán sī liǎowàng jí
云能除一切苦。如是般若，妙用难思，了妄即
zhēn jí fán chéngshèng jué dìng xī kǔ wú yí tè lìngzhòngshēng
真，即凡成圣，决定息苦无疑，特令众生
xìn shòufèngxíng gù yúnzhēn shí bù xū dà bō rě jīng yún xué cǐ
信受奉行，故云真实不虚。大般若经云："学此
bō rě bō luó mì duō dà zhòuwáng shí yú wǒ jí fǎ suī wú suǒ dé
般若波罗蜜多大咒王时，于我及法，虽无所得，
ér néngzhèng dé wú shàngzhèngděng pú tí
而能证得无上正等菩提。"

（智论云："何故名般若为大明咒？谓诸外道，俱有种种咒术，利益人民，能随意所欲，使诸鬼神大得名声，人民归伏。般若波罗蜜于诸咒术中，是大咒术，常与众生道德乐故。诸余咒术，能起贪瞋烦恼，自在作恶，堕三恶道。是般若波罗蜜咒，能灭禅定佛道涅槃诸著，何况贪瞋粗病？是故名为大明咒、无上咒、无等等咒。又，是咒能令人离老病死，能立众生于大乘，能令行者，于一切众生中最大，是故言大咒。能如是利益，故名无上。古有仙人，所作能知他人心咒，名抑叉尼；能飞行变化咒，名犍[29]陀梨；能

[27] 卍新续藏：结；弘化社：究
[28] 卍新续藏：损；弘化社：捐
[29] 卍新续藏：揵；弘化社：犍

住寿过千岁万岁咒。于诸咒中，无与等。于此无等咒术中，般若波罗蜜，过出无量，故名无等等。又，诸佛法名等，般若波罗蜜得佛因缘，故言无等等。又，诸佛于一切众生中名无等，是般若咒术佛所作，故名无等等咒。”）

2.2 二密说般若

gù shuō bō rě bō luó mì duōzhòu jí shuōzhòuyuē
故说般若波罗蜜多咒。即说咒曰：

jiē dì jiē dì bō luó jiē dì bō luó sēng jiē dì pú tí sà
揭谛揭谛 波罗揭谛 波罗僧揭谛 菩提萨

pó hē
婆诃

cǐ mì shuō bō rě shì bù sī yì jìng tǐ jí zhēnkōng wú
此密说般若，是不思议境。体即真空，无

yì xiǎnshuō dàn yǐ xiǎnshuō kǒngrén yī wén jiě yì yī shuō qǐ jiàn
异显说。但以显说，恐人依文解义，依说起见，

fù zhí zhēnkōng shí yǒu qí tǐ suì chéng shí fǎ huántóngshēngmiè
复执真空实有其体，遂成实法，还同生灭，

bù zhī zhēnkōng yì kōng ér fǎnshēng zhí zhuó fù duò wú míng gù
不知真空亦空，而反生执著，复堕无明。故

dà bō rě jīngyún yī qiè fǎ zì xìngkōng kōngxìng bù yīng zhí zhuókōng
大般若经云：“一切法自性空，空性不应执著空

xìng kōngzhōngkōngxìngshàng bù kě dé kuàngyǒukōngxìngnéng zhí zhuó
性。空中空性尚不可得，况有空性能执著

kōng suǒ yǐ bù liǎozhēnkōngběn rú biàn yǐ zhì qiú zhì zhì zé
空？”所以不了真空本如，便以智求智，智则

chéng jiě jiě jí shī zhēn qǐ yú zhào xīn zhào zé lì jìng suí zhào
成解，解即失真。起于照心，照则立境，随照

shī tǐ fǎn chéngyǐng shì shì yǐ dà zhì jū yú mù qián fān wéimíng
失体，返成影事。是以大智居于目前，翻为名

xiàng zhī jìng gù yǒng jiā yún bù lí dāngchùchángzhànrán mì zé
相之境。故永嘉云：“不离当处常湛然，觅则

zhī jūn bù kě jiàn jīn cǐ mì shuō bō rě zhèng shǐ rén qíngwàng zhì
知君不可见。”今此密说般若，正使人情忘智

mǐn bù jiǎ xún qiú zhēnkōngxiànqián shū rán mò zhèng yú yú
泯，不假寻求，真空现前，倏[30]然默证，踰于
fú qì gù wèi zhī yuēzhòu jí rú lái nán sī mì mì zhēn shí zhī yǔ
符契，故谓之曰咒。即如来难思秘密真实之语，
zhòuyuànzhòngshēng rú fó wú yì shì gù chí sòngzhě dāngkōng qí xīn
咒愿众生如佛无异，是故持诵者，当空其心，
ér yī qí niàn niànniàn wú jiàn rú guǒ luǒ zhī zhòumínglíng zì rán
而一其念，念念无间，如蜾蠃之咒螟蛉，自然
míngwàng qì zhēn jí fán chéngshèng huòyúnxiǎnshuō lìng jiě shēng huì
冥妄契真，即凡成圣。或云显说令解生慧，
miè fán nǎozhàng mì shuō lìng sòngshēng fú miè zuì yè zhàng huò
灭烦恼障；密说令诵生福，灭罪业[31]障。或
yǒuqiáng shì yǐ jiē dì fān wéi dù bō luó wéi bǐ àn
有强释，以“揭谛”翻为度，“波罗”为彼岸，
sēng wéizhòng wèi zì dù dù tā yǔ zhòngtóngdào pú tí bǐ àn
“僧”为众，谓自度度他，与众同到菩提彼岸。
rú shì fān shì yǒuguāi zhì lǐ quán fēi shèng yì jì yún mì shuō
如是翻释，有乖至理，全非圣意。既云密说，
rén nìng jiě zhī shàng fēi xiǎoshèng yīn wèi pú sà néng cè kuàngróng
人宁解之？尚非小圣因位菩萨能测，况容
fán yú kě yǐ yì shì míngyánshuāng jué lǐ shì liǎngwàng shuò jiā
凡愚可以义释？名言双绝，理事两忘，烁迦
luó yǎn kuī mō bù zhuó yī luò xīn sī biànchéng zhī jiànzhā zǐ
罗眼，窥摸不著，一落心思，便成知见渣滓。
zhī jiàn lì zhī jí wú míngběn wú míng sī lì wàn jié gǔ chén
知见立知，即无明本，无明斯立，万劫汩沉，
yī qiè kǔ è hé yóu dù zāi xīn sī ruò jué zhī jiàn zì mǐn wú
一切苦厄，何由度哉？心思若绝，知见自[32]泯，无
míng sī pò ér bǐ àn sī dào yǐ
明斯破，而彼岸斯到矣。（萨婆诃，即娑婆诃，翻“速疾成就”，又云是圆寂义，其义众多，详如余处。）

般若波罗蜜多心经添足

[30] 卍新续藏：倏；弘化社：倏
[31] 卍新续藏：业；弘化社：孽；校勘：业
[32] 卍新续藏：是；弘化社：自

xīn jīng guàn yì

心经贯义

mínghóngzàn shù

明弘赞述

cǐ jīng běnguān zì zài pú sà suǒ xiū zhī miàoxíng suǒzhèng zhī
此经本观自在菩萨所修之妙行，所证之
jiū jìng niè pán miàoxíng jí xíngshēn bō rě niè pán tǐ jù sān dé
究竟涅槃。妙行即行深般若；涅槃体具三德，
suǒ wèi fǎ shēn bō rě jiě tuō bō rě jí zhàojiàn fǎ shēn jí
所谓法身、般若、解脱。般若即照见；法身即
yùnkōng jiě tuō jí dù kǔ gù yuē zhàojiàn wǔ yùn jiē kōng dù
蕴空；解脱即度苦，故曰“照见五蕴皆空，度
yī qiè kǔ è ér fó yù rén zhī dé tóng pú sà zhī dé gù yuē
一切苦厄。”而佛欲人之得同菩萨之得，故曰：
sè bú yì kōng kōng bú yì sè fù kǒngkōng sè míngshēng
“色不异空，空不异色。”复恐空、色名生，
bù zhī dāng tǐ jí shì gù yuē sè jí shì kōng kōng jí shì sè
不知当体即是，故曰：“色即是空，空即是色。”
qí yǒu yù dé cǐ zhě zhí xià yī niàn bù shēng tǐ lù zhēncháng
其有欲得此者，直下一念不生，体露真常，
jí míngguān zì zài qí mí cǐ zhě shēn xīn chì rán shì wéi liù dào
即名观自在。其迷此者，身心炽然，是为六道
sì shēng rú huò yú cǐ wèinéng yī niànxiāngyìng jí dāngbǐng qǐ dà
四生。如或于此未能一念相应，即当秉起大
zhàng fū zhì jié duàn xīn yì shí lù bú luò bǔ dù zhī jiàn yǐ wú
丈夫志，截断心意识路，不落卜度知见，以无
fēn bié zhì níngrán zài qián zhào cǐ rú huànshēn xīn dāngchù jì miè
分别智，凝然在前，照此如幻身心，当处寂灭，
jí shì zhēnkōng zhēnkōng dú lù shì yuē fǎ shēn fǎ shēn wú zhuó
即是真空，真空独露，是曰法身。法身无著，
míngwéi jiě tuō fǎ shēn tǐ lí shēngmiè xū wàngděngxiàng gù wú
名为解脱。法身体离生灭、虚妄等相，故无
shì zhī gēn chén shí fǎ shēnqiánhòu jì duàn gù wú sān shì shí
世之根、尘、识。法身前后际断，故无三世十

èr yīn yuán fǎ shēn bù shǔ shì chū shì jiān yīn guǒ gù wú kǔ jí
二因缘。法身不属世出世间因果，故无苦、集、

miè dào fǎ shēnběn zì yuánchéng chū lí néngsuǒ xiū zhèng gù
灭、道。法身本自圆 成，初离能所修 证，故

wú zhì yì wú dé fǎ shēn lí yī qiè xiāng ér fēi duànmiè gù yǐ
无智亦无得。法身离一切 相，而非 断 灭，故以

wú xiū ér xiū shì yī bō rě bō luó mì duō yǐ wú zhèng ér zhèng
无修而修，是依般若波罗蜜多。以无 证 而 证，

shì zhèng jiū jìng niè pán yǐ wú dé ér dé shì dé ē nòu pú tí
是 证 究竟涅槃。以无得而得，是得阿耨菩提。

chū rù liù gēnmén tóu zhōubiàn fǎ jiè líng ér mò cè gù yuē shì
出入六根门头，周 遍法界，灵而莫测，故曰是

dà shénzhòu líng guāng dú yào gù yuē shì dà míngzhòu chū yú shù
大神 咒。灵 光 独耀，故曰是大明 咒。出于数

liàng zhī biǎo gù yuē shì wú shàngzhòu fēi sān xián shí shèng kě bǐ
量之表，故曰是无 上 咒。非三贤十 圣 可比，

gù yuē shì wú děngděngzhòu lí míng jué yì gù yuē jiē dì jiē dì
故曰是无 等 等 咒。离名绝义，故曰“揭谛揭谛

bō luó jiē dì bō luó sēng jiē dì pú tí sà pó hē
波罗揭谛 波罗僧揭谛 菩提萨婆诃”。

● 结诵仪

dà bēizhòu

大悲咒

（五遍）

ná mó hē là dànnuó duō là yè yē ná mó ō lì yē pó
南無.喝囉怛那.哆囉夜耶一 南無.阿唎耶二 婆
lú jié dì shuò bō là yē pú tí sà duǒ pó yē mó hē sà duǒ pó
盧羯帝.爍鉢囉耶三 菩提薩埵婆耶四 摩訶薩埵婆
yē mó hē jiā lú ní jiā yē àn sà pó là fá yì shù dànnuó
耶五 摩訶迦盧尼迦耶六 唵七 薩皤囉罰曳八 數怛那
dàn xiè ná mó xī jí lì duǒ yī méng ō lì yē pó lú jí dì
怛寫九 南無.悉吉嘌埵. 伊 蒙 阿唎耶十 婆盧吉帝.
shì fó là léng tuó pó ná mó nuó là jǐn chí xī lì mó hē pó duō
室佛囉楞馱婆十一 南無.那囉謹墀十二 醯唎摩訶.皤哆
shā miē sà pó ō tuō dòu shū péng ō shì yùn sà pó sà duō nuó
沙咩十三 薩婆阿他.豆輸 朋十四 阿逝孕十五 薩婆薩哆.那
mó pó sà duō nuó mó pó qié mó fá tè dòu dàn zhí tuō àn ō
摩婆薩多.那摩婆伽十六 摩罰特豆十七 怛姪他十八 唵阿
pó lú xī lú jiā dì jiā luó dì yí xī lì mó hē pú tí sà
婆盧醯十九 盧迦帝二十 迦羅帝二十一 夷醯唎二十二 摩訶菩提薩
duǒ sà pó sà pó mó là mó là mó xī mó xī lì tuó yùn
埵二十三 薩婆薩婆二十四 摩囉摩囉二十五 摩醯摩醯.唎馱孕二十六
jù lú jù lú jié méng dù lú dù lú fá shé yē dì mó hē fá
俱盧俱盧.羯 蒙 二十七 度盧度盧.罰闍耶帝二十八 摩訶罰
shé yē dì tuó là tuó là dì lì ní shì fó là yē zhē là
闍耶帝二十九 陀囉陀囉三十 地唎尼三十一 室佛囉耶三十二 遮囉
zhē là mó mó fá mó là mù dì lì yī xī yī xī shì nuó
遮囉三十三 麼麼罰摩囉三十四 穆帝隸三十五 伊醯伊醯三十六 室那
shì nuó ō là shēn fó là shè lì fá shā fá shēn fó là shè
室那三十七 阿囉嗲.佛囉舍利三十八 罰沙罰嗲三十九 佛囉舍
yē hū lú hū lú mó là hū lú hū lú xī lì suō là suō là
耶四十 呼盧呼盧摩囉四十一 呼盧呼盧醯唎四十二 娑囉娑囉
xī lì xī lì sū lú sū lú pú tí yè pú tí yè pú tuó
四十三 悉唎悉唎四十四 蘇嚧蘇嚧四十五 菩提夜.菩提夜四十六 菩馱

yè pú tuó yè mí dì lì yè nuó là jǐn chí dì lì sè ní nuó
夜.菩馱夜四十七彌帝利夜四十八那囉謹墀四十九地利瑟尼那
五十 pó yè mó nuó suō pó hē xī tuó yè suō pó hē mó hē
婆夜摩那五十一娑婆訶五十二悉陀夜五十三娑婆訶五十四摩訶
xī tuó yè suō pó hē xī tuó yù yì shì pó là yē suō pó
悉陀夜五十五娑婆訶五十六悉陁喻藝五十七室睒囉耶五十八娑婆
hē nuó là jǐn chí suō pó hē mó là nuó là suō pó hē
訶五十九那囉謹墀六十娑婆訶六十一摩囉那囉六十二娑婆訶六十三
xī là sēng ō mù qié yē suō pó hē suō pó mó hē ō xī tuó
悉囉僧.阿穆佉耶六十四娑婆訶六十五娑婆摩訶.阿悉陁
yē suō pó hē zhě jí là ō xī tuó yè suō pó hē bō tuó
耶六十六娑婆訶六十七者吉囉.阿悉陁夜六十八娑婆訶六十九波陁
mó jié xī tuó yè suō pó hē nuó là jǐn chí pó qié là yē suō
摩.羯悉陁夜七十娑婆訶七十一那囉謹墀.睒伽囉耶七十二娑
pó hē mó pó lì shèng jié là yè suō pó hē ná mó hē là
婆訶七十三摩婆利. 勝 羯囉夜七十四娑婆訶七十五南無.喝囉
dànnuó duō là yè yē ná mó ō lì yē pó lú jí dì shuò
怛那.哆囉夜耶七十六南無.阿利耶七十七婆盧吉帝七十八爍
pó là yè suō pó hē àn xī diàn dū mànduō là bá tuó yē
睒囉夜七十九娑婆訶八十 唵.悉殿都八十一漫多囉八十二跋陁耶
八十三 suō pó hē 娑婆訶八十四

注：本咒咒文根据 1937 年弘化社《日诵经咒简要科仪》（印光法师鉴定）中的 84 句“大悲咒”校对并注音。

bǔ quēyuánmǎnzhēnyán

补阙圆满真言

（三遍）

ōng hū lū hū lū shè yì mù qiè suō hē

唵．呼噜呼噜．社曳穆契．莎诃．

guān yīn pú sà zàn

观音菩萨赞

（一遍）

guān yīn dà shì xī hàoyuántōng shí èr dà yuàn shì hóngshēn kǔ

观音大士．悉号圆通．十二大愿誓弘深．苦

hǎi dù mí jīn jiù kǔ xúnshēng wú chà bú xiànshēn

海渡迷津．救苦寻声．无刹不现身。

guān yīn pú sà miào nán chóu qīng jìng zhuāngyán lěi jié xiū

观音菩萨妙难酬　清净庄严累劫修

sān shí èr yìng biàn chén chà bǎi qiān wàn jié huà yán fú

三十二应遍尘刹　百千万劫化阎浮

píngzhōnggān lù chángbiàn sǎ shǒu nèi yáng zhī bú jì qiū

瓶中甘露常遍洒　手内杨枝不计秋

qiān chù qí qiú qiān chù yìng kǔ hǎi chángzuò dù rén zhōu

千处祈求千处应　苦海常作度人舟

ná mó pǔ tuó liú lí shì jiè dà cí dà bēi guān shì yīn pú

南無普陀琉璃世界.大慈大悲.观世音菩

sà

萨（一称）

ná mó guān shì yīn pú sà mó hē sà

南無观世音菩萨摩诃萨（数百千称）

zànguān yīn wén
赞观音文

（跪念一遍）

ná mó guò qù zhèng fǎ míng rú lái xiàngqiánguān shì yīn pú sà
南無过去 正 法明如来现前 观世音菩萨，

chéngmiàogōng dé jù dà cí bēi yú yī shēn xīn xiànqiānshǒuyǎn
成 妙 功德，具大慈悲，于一身心，现千 手眼，

zhàojiàn fǎ jiè hù chí zhòngshēng lìng fā guǎng dà dào xīn jiào chí
照见法界，护持 众 生，令发 广 大道心，教持

yuánmǎnshénzhòu yǒng lí è dào dé shēng fó qián wú jiànzhòng
圆 满 神 咒，永离恶道，得 生 佛前。无间 重

qiān chánshēn è jí mònéng jiù jì xī shǐ xiāochú sānmèibiàn cái
愆、缠 身恶疾莫能救济，悉使消除；三昧辩才、

xiànshēng qiú yuànxián lìng guǒ suì jué dìng wú yí néng shǐ sù huòsān
现 生 求 愿 咸令果遂，决定无疑。能使速获三

shèng zǎodēng fó dì wēishén zhī lì tàn mònéngqióng gù wǒ
乘，早登佛地。威神之力，叹莫能 穷 。故我

yī xīn guī mìngdǐng lǐ
一心归命 顶礼。

fā yuàn jì
发愿偈

（跪念一遍）

qǐ shǒu guān shì yīn　cí bēi dà dǎo shī
稽 首 观 世 音　慈 悲 大 导 师

jiǔ zhèng wú shàng dào　ān zhù cháng jì guāng
久 证 无 上 道　安住 常 寂 光

wèi lián zhòng shēng kǔ　fù xiàn shí jiè shēn
为怜 众 生 苦　复 现 十 界 身

yīng hé shēn dé dù　jí wèi xiàn hé shēn
应 何 身 得 度　即 为 现 何 身

jìn lìng shēng shàn dào　yuǎn lìng zhèng pú tí
近令 生 善 道　远令 证 菩提

pú sà cí bēi lì　zhū fó mò néng shuō
菩 萨 慈 悲 力　诸佛莫 能 说

wǒ dì zǐ mǒu mǒu
我 弟 子 某 某

cóng wú shǐ zhì jīn
从 无 始 至 今

yóu è yè lì gù
由 恶 业 力 故

lún huí liù dào zhōng
轮 回 六 道 中

jīng lì chén chà jié
经 历 尘 刹 劫

mò yóu dé chū lí
莫 由 得 出 离

xìng chéng sù shàn gēn
幸 承 夙 善 根

dé wén pú sà míng
得 闻 菩 萨 名

yù zhàng dà bēi lì
欲 仗 大 悲 力

xiàn shēng shēng jìng tǔ
现 生 生 净 土

cháng shí chēngshènghào
长 时 称 圣 号

jiān lǐ bài gòng yǎng
兼 礼 拜 供 养

chàn huǐ zhū è yè
忏 悔 诸 恶 业

zēng zhǎng zhū shàn gēn
增 长 诸 善 根

wéi yuàn chuí cí mǐn
惟 愿 垂 慈 悯

xiāo wǒ zhū zuì zhàng
消 我 诸 罪 障

fàng guāng zhào wǒ shēn
放 光 照 我 身

shū shǒu mó wǒ tóu
舒 手 摩 我 头

gān lù guàn wǒ dǐng
甘 露 灌 我 顶

jiān dí wǒ xīn gòu
湔 涤 我 心 垢

lìng wǒ shēn yǔ xīn
令 我 身 与 心

xī jiē huò qīng jìng
悉 皆 获 清 净

wǒ yuàn jìn cǐ shēn
我 愿 尽 此 身

jí wèi lái jì jié
及 未 来 际 劫

pǔ yǔ zhū zhòng shēng
普 与 诸 众 生

shuō pú sà ēn dé
说 菩 萨 恩 德

lìng bǐ xián guī yī
令 彼 咸 归 依

xī fā pú tí xīn
悉 发 菩 提 心

yuàn chuí cí mǐn gù
愿 垂 慈 悯 故

zhèng míng ér shè shòu
证 明 而 摄 受

huíxiàng jì
回向偈

（跪念一遍）

yuàn yǐ cǐ gōng dé　　zhuāngyán fó jìng tǔ
愿以此功德　庄严佛净土
shàngbào sì chóng ēn　　xià jì sān tú kǔ
上报四重恩　下济三途苦
ruò yǒu jiàn wén zhě　　xī fā pú tí xīn
若有见闻者　悉发菩提心
jìn cǐ yī bào shēn　　tóngshēng jí lè guó
尽此一报身　同生极乐国

shí fāngsān shì yí qiè fó　　yí qiè pú sà mó hē sà　　mó hē bō
十方三世一切佛．一切菩萨摩诃萨．摩诃般
rě bō luó mì
若波罗蜜。

sān guī yī
三皈依

（一遍）

zì guī yī fó　　dāngyuànzhòngshēng　　tǐ jiě dà dào　　fā wú
自皈依佛．当愿众生．体解大道．发无
shàng xīn　　zì guī yī fǎ　　dāngyuànzhòngshēng　　shēn rù jīngzàng　　zhì
上心。自皈依法．当愿众生．深入经藏．智
huì rú hǎi　　zì guī yī sēng　　dāng yuàn zhòng shēng　　tǒng lǐ dà
慧如海。自皈依僧．当愿众生．统理大
zhòng　　yī qiè wú ài　　hé nánshèngzhòng
众．一切无碍。和南圣众。

（赞观音文．发愿偈及回向偈．当对佛跪念。念毕．起身三礼而退。）

此咒置经书中可灭误跨之罪

仁・慧・草・堂

www.renhuicaotang.com

